

Օ Բ Ե Ր Լ Է Ն Ե Ր Ը *)

Վ Է Գ

ԲՐՈՒՆ ԲԱՊԷՏԻ

VII

Զ ա տ կ ի ն ա խ ա տ օ ն ա կ ք

Նշանակն սկսել էր լաւանալ: Ժան վերստին գտնում էր Ալդասի հովիտը գարնանային փթթումի մէջ: Եւ սակայն նա՝ որ անչափ ցանկացել էր տեսնել այս տեսարանը միայն մի թոյլ ու անորոշ ուրախութիւն զգաց: Ճանապարհորդութիւնից նա վերադարձել էր աւելի յուզուած, վրդովուած, քան իսկապէս ցոյց էր տալիս: Այդ ճանապարհորդութիւնը նրան ապացուցել էր, որ երկու ժողովուրդները, այսինքն երկու խմբերը պայքարի մէջ են, որ հայրենիքի յիշողութիւնը դեռ լաւ վառ է բազմաթիւ դժբաղդ անձանց սրտում, որ նրանք իրանց կարծիքների համար, նոյնիսկ խոհեմ, ծածուկ կարծիքների համար ապրելու դժուարութիւն էին կրում: Նա այժմ աւելի լաւ էր զգում թէ որքան տաժանելի էր լինելու իր կատարելիք դերը ընտանիքում, գործարանում, գիւղում և Ալդասում: Այն հաճոյքը որ զգաց, իր վերադարձի երկրորդ առաւօտը, երբ հայրը նրան շնորհաւորեց Օբերլէների անտառների շահագործման մասին պատրաստած տեղեկագրի համար, այդ հաճոյքը մի չընչին, կարճատև սփոփանք էր միայն: Ժան շատ աշխատեց ուրախ, բազմապէս երեւել, բայց կարող եղաւ խաբել միայն նրանց, որոնց խաբուելն ձեռնտու էր:

— Ժան, սիրելիս, ասաց մայրը, համբուրելով նրան այն ժամանակ, երբ գտնում էր սեղանատուն նախաճաշելու համար, ինձ թւում է, որ երեսիդ գոյն է եկել, հրաշալի տեսք ունիս: Ալշէյմի բաց օդը քեզ համար շատ օգտակար է եղել, ինչպէս նաև քո խեղճ մայրիկի ներկայութիւնը, այնպէս չէ:

*) Տես «Մուրճ» № 9.

—Ի՞նչ ես ասում, խօսեց Լիւսիէնը, իսկ ես գտնում էի նրան շատ մեղմադձոտ:

—Գործերից է, բացատրեց պ. Ժողէֆ Օրերլէ, հակուելով պատուհանի կողմը ուր նստել էր որդին, գործերի պատճառած հոգսից: Նա ինձ յանձնեց մի տեղեկագիր, որի համար ես պէտք է նրան հրապարակաւ շնորհաւորեմ. շատ լաւ էր կազմել, շատ յստակ, և որից երևում էր որ ծառերի փոխադրութեան գործում, առնուազն չորս տեղի վրայ, կարող եմ մեծ խնայողութիւններ կատարել: Լսում էք, հայր:

Պապը գլխով հաստատման մի նշան արեց, Բայց իր միտքն ամբողջացրեց քարհտախտակի վրայ ինչ որ գրելով և ցոյց տալով հարսին.

—Ի՞նչ, միթէ երկրի հեծեծանքն է լսել:

Տիկին Մօնիկ շտապ մատնների ծայրով ջնջեց նախադասութիւնը: Ներկայ եղողները նրան էին նայում: Եւ բոլորը շփոթուել էին, կարծես նրանց մէջ տեղի էր ունեցել մի անսխալութ բացատրութիւն: Ժան վերստին զգաց ներքին ցաւը, որի դէմ ինչ մի դարման չկար: Ծաշից յետոյ, բոլոր ժամանակ նա աշխատեց սղոցարանի գրասենեակում, բայց մտացիր և մտախոհ: Նա մտածում էր, որ իհարկ է, մի օր Լիւսիէնը պիտի հեռանար տնից, բայց միթէ այդպիսով պիտի փոխուէր իրերի դրութիւնը: մեծ հայրը նոյնպէս կարող էր մի օր չքանալ, բայց և այնպէս պառակտումը կար ու պիտի մնար: Այն բոլոր ծրագիրները, որ նա հեռուից կազմել էր, այն յայտը՝ որ կարող էր տան մէջ խաղաղացման համաձայնութեան, միութեան կամ գոնէ առերևոյթ միութեան մի գործօն դառնալ—այդ բոլորը նրան թուաց շատ երեխայական: Նա համոզուեց, որ Լուսիէնը իրաւունք ունէր երբ ծաղրթում էր իր պատրանքները: Ո՛չ, չարիքը միայն իրանց տան մէջ չէ որ գոյութիւն ունէր, այլ ամբողջ Ալգասում: Մինչև անգամ, եթէ Օրերլէներին ինչ ոք չապրէր Ալշէյմում, Ժան Օրերլէ, նորից պիտի պատահէր իր դրան մօտ, գիւղում, իր բանուորների, յաճախորդների, իր բարեկամների մէջ որոշ բողոքներում նոյն տառնապը, միշտ նոյն սպառնալից հարցը: Ո՛չ իր կամքը, և ոչ էլ իր կամքի նման մի ուրիշ, չէր կարող փրկել իր ցեղը, ինչ այժմ և ինչ էլ յետոյ: Այսպիսի տխրութեան բողոքներում բնական է որ Օդիլին տեսնելու և նրանից սիրուելու միտքը, ցանկութիւնը դարանխուսափելիօրէն տիրելու նրա հոգուն: Բացի Օդիլից, ուրիշ ով կարող էր արդեօք հաճելի դարձնել կեանքն Ալշէյմում, վերադարձնել բոլոր հեռացած ու կասկածոտ բարեկամներին և վերահաստատել Օրերլէներին բարի անունը հին Ալգասում: Նա

Հոկտեմբեր, 1905.

այժմ Օդիլի մէջ տեսնում էր ոչ միայն սիրուն կինը, դէպի որը թռչում է իր երիտասարդ հոգու երգը այլ և նա տեսնում էր նրա մէջ խաղաղութիւնը, արժանապատուութիւնը և այն միակ կարելի ոյժը, նրան սպասող ապագայ դժուարութիւններին հանդէպ: Նա այդ տան համար հարկաւոր եղող այն միակ արի ու հաւատարիմ արարածն էր:

Ի՞նչպէս ասել այս բոլորը Օդիլին: Ո՞ւր գտնել առիթը՝ և նրա հետ խօսել ազատօրէն, առանց բռնուելու, և վրդովուելու այդ կարգապահ նախանձախնդիր ընտանիքը: Անկասկած ոչ Ալլէյմում: Բայց որտե՞ղ նշանակել տեսակցութիւնը: Եւ ի՞նչ կերպ նրան յայտնել այդ մասին:

Ամբողջ գիշեր ժան այդ մասին խորհեց

Հետեւալ առաւօտ, Աւագ հինգշաբթի էր. այդ օրը բոլոր կաթօլիկ եկեղեցիներում Քրիստոսի գերեզմանը զարդարում են ծաղիկներով, ծառերի ճիւղերով, կերպասեղէններով և աստիճանաբար դարսուած ջահերով, և հաւատացեալների բազմութիւնը շտապում է երկրպագել գերեզմանին: Օդը շատ պարզ էր, եղանակի հետ համեմատած, նոյնիսկ չափից աւելի պարզ, ինչ որ ցոյց էր տալիս թէ մառախուղ կամ անձրև էր առաջանալու: Պարոն Ֆիլիպ Օրերլէի սենեակում, մօրը և Լիւսիէնի հետ բարեկամաբար խօսելուց յետոյ—և դա առաջին անգամ էր որ զգում էր ընտանեկան յարկի տակ գտնուելու տպաւորութիւնը—ժան ուղղուեց դէպի այգիները, որոնք ձգւում են Ալլէյմի տների յետևի կողմը, և բռնեց այն ճանապարհը, որով անցել էր մի քանի շաբաթ առաջ, Բաստիաններին այցելելիս: Բայց Բամշպախէրի ագարակից մի քիչ դէնը, շուռ եկաւ արահետի հետ, որը մինչև այդ ժամանակ ուղղահայեաց իջնում էր ծառուղու վրայ, իսկ այժմ դառնում էր նրան զուգահեռական և յանդում էր, ինչպէս ծառուղին, աւանի ճանապարհին: Նա այժմ գտնւում էր մի արձակ հողի վրայ, որը ծառայում էր իբրև օթեան դաշտի ագարակատէրերից շատերի սայլակներին: Հարևան դաշտերը ամայի էին: Ճանապարհը գրեթէ ծածկուել էր մի հողապատնէշով, որի վրայ տնկուած էին ընկուղենիներ: Ժան սկսեց յառաջանալ դաշար ցանկապատի երկարութեամբ, որը եղբրում էր Բաստիանների կալուածքը, մօտեցաւ գիւղի մուտքին ու նորից յետ դարձաւ: Նա սպասում էր: Յոյս ունէր որ շուտով Օդիլը կ'անցնի արահետով, ցանկապատի միւս կողմից, եկեղեցի գնալու և Քրիստոսի գերեզմանի առաջ աղօթելու համար:

Նա յիշեց իր հին հանդիպումները, միևնոյն տեղը, միևնոյն օրը, և աւելի արեացաւ: Եւ որովհետև արդէն երբորդ

անգամն էր, որ վերըսկսում էր իր երթևեկը, տեսաւ այն՝ ինչ առաջ չէր նկատել:

—Ո՛րքան դրաւիչ է, մրմնջեց: Ճանապարհը կարծես շինել են միայն նրա համար:

Ծառուղու ծայրին, երկու հարիւր մետր հեռաւորութեան վրայ, մի դիւթիչ շրջանակում, նշմարւում էին ցանկապատը, անտառի բարձր ծառերի գագաթները և Բաստիանների երկար կտուրի մի մասը: Հինաւուրց կեռասներինները ծաղկել էին, բոլորը միաժամանակ, միևնոյն շաբաթուայ ընթացքում նշներինների և տանձներինների հետ: Տանձներինները ծաղկում են փնջաձև, նըշներինները աստղաձև. իսկ դաշտում տնկուած անտառի կեռասներինները՝ սպիտակ աղեկատի (quenouilles) ձևով:

Հիւթով լցուած, ուռած ճիւղերի շուրջը՝ բլրաւոր ճիւղաթոյր ծաղկեպսակներ դողդոջում էին իրաց վտիտ ցողունների վրայ, և նրանք այնքան իրար մօտ, այնքան խիտ էին, որ շատ տեղերում ճիւղը չէր երևում: Իւրաքանչիւր ծառ երկարում էր ամեն կողմ իր ծաղկած ճիւղերը: Ծառուղու մի եզերքից մինչև միւսը—այնքան հինաւուրց էին կեռասներինները—ծաղկափթիթ ճիւղերի ծայրերը միմեանց էին դիպչում, շաղապատւում: Թրթռուն թւիկներով մեղունների մի ամբողջ շրջապատում էր նրանց: Մեղրի մի նուրբ բուրմունք ծաւալւում, ծածանւում էր ծառուղու մէջ և դաշտի ղեփիւտի հետ սաւառնում էր անդաստանների, գարնանային հագուստով հազիւ զարդարուած հողերի վրայ: Մեծ, արձակ հովտում չկար մի ծառ որ կարողանար մրցել իր շքեղութեամբ այս դրախտային ճանապարհի հետ: Միայն աջակողմում, և բոլորովին մօտիկ, Բաւշախէնների չորս ընկուղներինները սկսում էին տերևներ արձակել, և իրանց վիթխարի զանգուածով՝ հեռուից կարծես կետուծանկարներ լինէին քանդակուած ագարակի պատերի վրայ:

Վարկեանները անցնում էին: Վայրի կեռասինների կատարից ծաղիկների թերթիկները անձրևի նման թափւում էին:

Նւ ահա մի կին խոնարհուեց ցանկապատի դուռը բացանելու համար: Նա է: Ուղղւում է, առաջանում է յուշիկ յուշիկ ծառուղու միջով, երկու եզերքների խոտերի արանքով, որովհետև նայում է վերև: Նայում է բացուած սպիտակ փնջիկները: Նրա մտքով անցաւ նորապսակների թագերը, որոնք այնքան ընտանի են երիտասարդ աղջիկներին: Օդի չժպտաց, այլ նրա ամբողջ դէմքը շողաց, դէպի առաջ կարկառող ձեռքերի մի ակամայ շարժում ունեցաւ, իր երիտասարդութեան կողմից իբր պատասխան և շնորհակալութիւն ցնծուն երկրի այդ բարեկին: Նա շարունակեց իջնել դէպի Ալշէյմ: Իր մուշտակեայ գդակի,

վեր բարձրացրած այտերի և կապոյտ կերպասեայ շրջազգեստի վրայ վայրի կեռասնինները թափում են իրանց ծաղիկները: Նա մտածկոտ է: Ձախ ձեռքում ունի մի աղօթագիրք, որ կիսով ծածկել է իր շրջազգեստի ծալքերում: Նա կարծում է որ մենակ է: Առաջանում է ցերեկուայ շքեղութեան մէջ, որը խօսում է նրա հոգուն բայց նա կատարելապէս առոյգ է, արի: Նա ստեղծուել է արի կեանքի համար: Աչքերը, որ ծառերի դադաթներն են որոնում, մնում են կենդանի, իր մտածումների տէրը և չեն անձնատուր լինում երազանքին, որ հրապուրում է նրան:

Նա մօտենում էր, չէր կարծում, որ ժան իրան սպասում է: Ալշէյմ գիւղը՝ կէս օրուայ ճաշը վերջացրած լինելով, իր սովորական աղմուկն էր բարձրացնում, սայլերի թաւալումը, շների կաղկանձումը, մարդկանց և լաց եղող երեխաների ձայները. բայց այս բոլորը հեռաւորութեան պատճառով խեղդուկ, անսահման օդում ցրուած, համատարած փչող հողմի մէջ ընկրդմուած էին ինչպէս ժխորը մի հողակոյտի, որ փլչում է և թաւալում ծովի յատակը:

Երբ Օդիլ անցաւ, ժան յայտնուեց և կանգնեց ցանկապատի միւս կողմը մի փոքր հեռու: Եւ Օդիլ քայլում էր շարունակ ծաղկեայ երկու թումբերի միջով. թէպէտև նա նայում էր դէպի վեր, բայց մի րոպէ շուռ տուեց գլուխը, հայեացքը լըցուած դեռ ևս իր առաջ պարզուող գարունով, որը յուզել էր նրան:

— Ինչպէս, այդ դուք է՞ք:

Եւ իսկոյն, խոտերի միջից անցնելով, ուր տնկուած էին կեռասնինները, մօտեցաւ ցանկապատի այն մասին՝ որտեղ կանգնել էր ժան:

— Ես չեմ կարող այլևս, առաջուայնման այցելութեան դալ ձեզ մօտ, ասաց ժան: Հետեաբար եկայ այստեղ, որ ձեզ սպասեմ... Ես պէտք է ձեզանից մի շնորհ խնդրեմ:

— Շնորհ: Ի՞նչպէս լուրջ էք ասում այդ...

Օդիլ փորձեց ժպտալ: Բայց իր շրթները մերժեցին ժպտալ: Նրանք երկուսով միասին գունատուեցին:

— Ես դիտաւորութիւն ունեմ, ասաց ժան, որպէս թէ մի լուրջ վճիռ կայացնէր, ես դիտաւորութիւն ունեմ վաղը չեմիւս օր բարձրանալ Սէնտ—Օդիլ... Ես կը գնամ Զատիկը ծանուցանող զանգերը լսելու... Եթէ դուք էլ, ձեր կողմից թոյլտուութիւն ստանայիք այնտեղ գնալու...

— Ուրեմն դուք մի ուխտ ունէք կատարելու, ի՞նչ: Ժան պատասխանեց.

—Համարեա թէ, Օդիլ, պէտք է, որ ես ձեզ խօսեմ, միայն ձեզ...

Օդիլ մի բայլ յետ քաշուեց, Հայեացքի մէջ, մի տեսակ սոսկումով նա աշխատեց կարդալ ժանի դէմքից թէ արդեօք ուղիղ էր ասում նա, թէ նրդեօք ինքը չէ՞ր սխալուել: Ժան նոյնպէս զննում էր նրան անձկութեամբ: Նրանք կանգնել էին անշարժ, դողահար և այնքան մօտ ու միևնոյն ժամանակ այնքան հեռու միմեանցից, որ կարելի էր ասել թէ սպառնում էին միմեանց: Եւ արդարև, նրանցից իւրաքանչիւրը զգում էր որ խաղում էր իր կեանքի հանգստութեան հետ: Իրանք այլևս երեխաներ չէին, այլ մի մի տղամարդ և կին, ուժեղ և կրքոտ ցեղից: Նրանց էութեան բոլոր կարողութիւնները խօսում էին և ընդհարում հասարակ սովորութիւնների դէմ, որովհետև հետեւալ պարզ խօսքերի մէջ. «Պէտք է որ ձեզ խօսեմ» Օդիլ զգացել էր կողկողալը մի հոգու, որ անձնատուր էր լինում իրան և որը խնդրում էր փոխարէնը:

Ամայի ծառուղու վրայ վաղեմի կեռասնիները բարձրացնում էին իրանց սպիտակ աղեկատները և նրանց ծաղիկների իւրաքանչիւրի բաժակում հանգչել էր ամբողջովին գարնանային արեգակը:

—Վաղը չէ միւս ճր, հարցրեց նա: Սէնտ-Օդիլ, զանգակների ղողանջումը լսելու համար:

Նա կրկնում էր այն՝ ինչ որ ժան ասել էր. բայց մանաւանդ ժամանակ շահելու համար և լաւ թափանցելու համար, այն աչքերում, որ յառել էին իր վրայ և որոնք կանաչ էին, ինչպէս անտառի խորքը:

Որը խաղալութիւն տիրեց հովտում, մօտակայ գիւղաքաղաքում քամին մի վարկեան դադարեց փչելուց: Օդիլ շուտ տուեց դեմքը:

—Կը գնամ, ասաց:

Ո՛չ մէկը և ո՛չ էլ միւսը աւելի չխօսեցին, նոր բացատրութիւններ չտուին: Նրանցից ոչ այնքան հեռու, մի փոքրիկ սայլ թաւալում էր ճանապարհի վրայ: Մի մարդ, Բաստիանի ագարակի սայլերի դարպասն էր կողպում: Բայց ասուել էր արդէն ինչ հարկաւոր էր ասել: Այդ խորը հոգիներում, բառերը արձագանգում էին անվերջ: Նրանք այլևս մենակ չէին: Նրանցից իւրաքանչիւրը պահում էր իր հոգու մէջ իրանց հանդիպման նուիրական ըողպէն և ծալում էր ինքն իր վրայ, ինչպէս հողի աղօսները, որոնք միանում են, երբ արդէն ցանում է սերմը և կեանքը պէտք է կամաց կամաց ծիւր արձակէ: Օդիլ հեռանում էր: Ժան պաշտում էր այդ առողջ և ուժեղ գե-

ղեցկութեամբ արարածը, որը հետզհետէ աներևոյթանում էր ճանապարհի վրայ: Նա քայլում էր լաւ, առանց հասակը շարժեցնելու: Սպիտակ ծոծրակից վեր, ժան պատկերացնում էր իր երևակայութեան մէջ այն մեծ, սև զարդահանգոյցը, որ գործ են ածում Ստրագբուրգից այն կողմ բնակուող ալգասուհիները: Օդիլ էլ աչքերը չէր բարձրացնում դէպի կեռասնիները: Նրա ձեռքերը թողել էին, որ քաշ գայ շրջագծեստը: Քղանցքները պառկեցնում էին խոտը, բարձրացնում էին մի քիչ փոշի և թռչկոտել էին տալիս ծաղիկների թերթերունքը, որոնք մեռնելուց առաջ բարախում էին մի բոպէ օդի մեջ:

Ո՛րքան ուշ հասաւ երրորդ օրը: Ժան ասել էր հօրը.

—Մի քանի ուխտաւորներ Աւագ Շաբաթ պիտի բարձրանան Սենտ-Օդիլ, Զատիկի զանգակների ղողանջը լսելու համար... Տարուայ այս եղանակում ես երբէք չեմ բարձրացել այնտեղ... Եթէ դուք ոչ մի արգելք չէք գտնում, դա մի դրօսանք է որ հաճոյք պիտի պատճառէր ինձ:

Արգելք չկար:

Այդ օրը, զարթնելով, Ժան բաց արեց իր պատուհանը: Թանձր մառախուղ էր պատել: Տանից հարիւր մետր հեռու գտնուող դաշտերը անտեսանելի էին:

—Իհարկէ, այսպիսի եղանակում, դու չես գնայ, հարցրեց Լիւսիէնը, երբ հղբայրը ճաշարան մտաւ իր ամենօրեայ շոկոլան խմելու համար:

—Իհնչու չէ, գնում եմ:

—Ոչինչ չես տեսնի:

—Եթէ չեմ տեսնի, գոնէ կը լսեմ:

—Ուրեմն այդչափ հետաքրքիր է լսել զանգակների ղողանջը:

—Այո:

—Եթէ այդպէս է, ինձ էլ հեղ տար:

Լիւսիէն ամենևին ցանկութիւն չունէր Սենտ-Օդիլ բարձրանալու: Ժանեակներով զարդարուն առաւօտեսայ բաց գոյն մի շրջագծեստ հագած՝ պուտ-պուտ խմելով իր շոկոլան, նա միայն մի դիտաւորութիւն ունէր, կանգնեցնել իր հղբօրը՝ անցնելու ժամանակ և համբուրել նրան:

—Լըջօրէն, դու գնում ես ուխտի:

—Այո, ուխտի...

Այդ բոպէին խոնարհած լինելով իր բաժակի վրայ, Լիւսիէն չտեսաւ, այն արագ ժպիտը, որ ընկերանում էր այդ խօսքերին, ու պատասխանեց մի քիչ դառնութեամբ:

—Դու գիտես, որ ես մոլեռանդ չեմ. ես շատ անփութօրէն կատարում եմ կաթօլիկի իմ պարտականութիւնները, ու

բովհետեւ բարեպաշտական գործողութիւնները ինձ չեն հրապարկում... Բայց դու, որ անկի հաւատք ունես, լսի՛ր ինչ որ քեզ կ'ասեմ... Հաւատացնում եմ քեզ, սա էլ մի ուխտագնացութիւն արժէ...

Նա շեշտը փոխեց և իր ձայնով, որը յանկարծ դարձաւ խանդավառ, յօնքերը բարձրացած, աչքերը միեւնոյն ժամանակ կամայական և գորովալից՝ շարունակեց.

Դու պէտքէ Աստուծուց խնդրէիր այն հազուագիւտ, անգրտանելի կի՛նը, որը հարկաւոր է քեզ, մի այնպիսի կի՛ն որ կարողանար ապրել այս տնում... Երբ ես ամուսնացած կը հեռանամ այստեղից, կեանքը մեզ մօտ սարսափելի կը լինի: Դու մենակ պիտի կրես մեր ընտանեկան պառակտումների և գիւղացիների անվտանգութեան դառնութիւնը: Ոչ ոք ցաւակից չպիտի ունենաս... Սա մի դժուար դեր է որ ստիպուած ես յանձն առնել... Ուրեմն խնդրիր մի բաւական ուժեղ, բաւական ուրախ, բաւական գեղեցիկ ու խղճամիտ կի՛ն, որ նեցուկ լինէր քեզ, բանի որ դու ցանկացար Ալլէյմում ապրել... Տեսնում եմ, իմ խորհուրդը՝ բարեկամի խորհուրդ է:

—Պատուական բարեկամի:

Համբուրուցին:

—Ցտեսութիւն, ուխտաւոր: Յաջողութիւն:

—Ցտեսութիւն:

Ժան Թոաւ: Իսկոյն իջաւ բուրաստանը, վանդակապտից անցնելով, բարձրացաւ հմուլի դաշտերի և խաղողի այգիների երկարութեամբ և մտաւ անտառ:

Անտառը նոյնպէս մառախլապատ էր: Իրար մօտ սեղմուած եղնինների խմբերը՝ որոնք գրոհ տալով բարձրանում էին դէպի դառիվայրերը, հեղեղահոս գետակի մի ափից միւս ափը գորշ էին երևում և որքան հեռաւորութիւնը աւելանում էր այնքան աննշմարելի էին դառնում, անարեգակ ու անստուեր ամպի—մշուշի մէջ: Ժան չէր գնում գծուած ճանապարհով: Բերկրալից, ոստոստելով բարձրանում էր սարն ի վեր, երբեմն շունչ քաշելու համար կանգ էր առնում և մտիկ տալիս, արդեօք, վերեւից կամ վարից, յամենայն դէպս անթափանցելի, խորհրդաւոր անտառի մի տեղից չէր լսի Օդիլի, կամ այլ ուխտաւորների ձայնը:

Բայց հէ: Նա լսում էր միայն ջրերի թաւալումը, կամ երբեմն մի անծանօթ ձայն, որը կանչում էր իր շանը, կամ, երկչոտ կոչը՝ մի խղճուկ Օբերնէցու, որ իր երեխայի հետ եկել էր չոր փայտ հաւաքելու, հակառակ օրէնքի, որը միայն

հինգշաբթի օրերն է թույլ տալիս փայտ ժողովելը: Բայց ինչ արած.

Միթէ կարելի էր Զատիկ օրով առանց կերակուրի մնալ, չեփած թողնել պտուղը: Եւ այդ մառախուղն էլ մի երկնային պաշտպանութիւն չէր արդեօք, որ պահապանների աչքից ծածկում էր ամեն ինչ: Ժան հաճոյք էր զգում այդ տաժանելի և մենաուր վերելքից: Եւ քանի բարձրանում էր, այնքան աճում էր նրա մէջ Օդիլի մասին մտածումը, ինչպէս նաև ուրախութիւնը՝ որ նրան տեսնելու համար ընտրել է Ալզասի այս սըրբազան վայրը, և այս կրկնապէս յուզիչ օրը: Նրա շուրջը ամեն կողմ տարածուած էր doradille-ը, այդ գեղեցիկ թուփը, որ զարդարում էր ապառաժուտ սարի կողերը. ելակենիները նոր էին ծաղկում ինչպէս և առաջին քօղահատները (muguet). կոնկենիները՝ (geranium) որ Մէնտ-Օդիլում այնքան գեղեցիկ են, ցցում էին իրանց աղուամազոտ ցօղունները, և հացապտղիները, հապալասիները, հաղարջիները, այսինքն անտառային բոլոր թռիփիկները, դաշտային բոլոր ծաղիկները սկսում էին զեփուկի մէջ խառնել իրանց շարժուն հիւթի բուրմունքը: Մառախուղը՝ ինչպէս Վոթերի կողերի վրայ ձգուած մի հսկայ ցանց, բռնում, պահում էր այդ բուրմունքները, թոյլ չէր տալիս, որ ցրուեն:

Ժան անցաւ Հէյդէնբրուխի մօտով, նայեց դէպի կանաչ լուսափեղկերը և շարունակեց իր ճանապարհը: «Ուլլրիխ մօրեղբայր, շնորհակալ եմ քեզ անկասկած երջանիկ կը լինէիք եթէ տէսնէիք, եթէ իմանայիք թէ հօր եմ գնում, և շուտով հւմ հետ եմ լինելու»: Ֆիգելը հաջեց կիսաքուն դրութեան մէջ, բայց տեղից չշարժուեց: Լեռը դեռ ևս ամայի էր: Մի ուրուր կանչում էր մշուշից վերև: Ժան, որ երեխայութիւնից իվեր չէր բարձրացել Մէնտ-Օդիլ հրճւում էր այն վայրենի և խաղաղ տեսարանով: Բարձրացաւ սարի կատարը, որ սեփականութիւնն էր Ստրազբուրգի եպիսկոպոսութեան և երկար ման եկաւ, աշակերտական հին տպաւորութիւնները վերանորոգելու համար, «հեթանոս պարսպի» շուրջը, որ տաա կիլոմետրաչափ տարածութեամբ պատում էր սարի դագաթը:

Կէս օրին, Մէննելշտայնի ապառաժի առաջով անցնելիս, մտաւ մենաստանի բակը, որ կառուցուած էր սարի կատարին, և այնտեղ մեծ ամբոխի փոխարէն ուխտաւորների բազմաթիւ խմբեր դտաւ, ձիուց արձակուած կառքեր, վաղեմի ծառերի կոճղին կապուած ձիեր: Ժան յիշեց ճանապարհը: Ուղղուեց դէպի աջ գանդուղ մատուռները: Առաջինի միջով անցաւ միայն, բայց երկրորդում, որի կամարները ցածր էին, կանգ առաւ նշխարատուփի առաջ, ուր պառկել էր Ալզասի պաշտպանուհու.

մեղրամոմեայ արձանը, արբայուհի սուրբ Օդիլի արձանը, անշափ քնքուշ՝ իր վարդագոյն դէմքով, իր քօղով, իր ոսկի մականով, իր մանիշակագոյն վերարկուով: Ժան ծնրադրեց. իր հաւատքի ամբողջ զօրութեամբ աղօթեց իր պառակտուած և տխուր տան համար, որտեղից հեռացած լինելու համար ուրախութիւն էր զգում. աղօթեց նոյնպէս որ Օդիլ Բաստիան գայ այս սիրային տեսակցութեան, որի ժամը մօտենում էր: Եւ որովհետեւ անկեղծ հոգի ունէր, յարեց. « Թող յայտնուի մեր ճանապարհը: Երանի՜ թէ կարողանայինք միասին գնալ այդ ճանապարհով: Երանի՜, թէ հեռացուէին նրա վրայ գտնուող արդելքները:» Միւնոյն տեղում դարերից իվեր ամբողջ Ալդասը ծնրադրել էր:

Յետոյ նա հեռացաւ մատուռից և գնաց մենաստանի սեղանատունը, ուր կրօնաւորուհիները սկսել էին արդէն սպասաւորել առաջին այցելուներին: Օդիլ այնտեղ չէր: Ճաշից յետոյ, որը նորանոր ուխտաւորների գալով դանդաղեցաւ և շատ երկար տևեց, Ժան շտապով դուրս եկաւ, իջաւ ժայռի ստորոտը, որի կատարին հանգչում էր վանքը, և գտնելով այն ճանապարհը, որը գալիս է Սէն-Նաբորից և անցնում է Սէնտ-Օդիլի աղբիւրի մօտով, գնաց կանգնեց անտառի մթին մասերից մէկում, որ իշխում էր ճանապարհի դարձուածքներից մէկի վրայ, որով գալիս էին ուխտաւորները: Իր ոտքերի տակ փրոււում էր ճանապարհի գիծը՝ լերկ, կաղնու տերեւներով ծածկուած, կարծես օդի մէջ կախ ընկած: Որովհետեւ այդ դիրքից այն կողմ, լեռան լանջերը այն աստիճան ուղղաձիգ էին դառնում, որ չէին տեսնուում այլաւ: Պարզ օդով նկատելի էին լինում լեռան երկու անտառապատ հանդիպակաց շղթաներ, որոնք ձգւում էին դէպի աջ և դէպի ձախ: Այժմ հայեաքը բաղխում էր սպիտակաթոյր մշուշի վարագոյրին, որ ծածկում էր ամեն ինչ. անդունդը լեռնալանջերը, ծառերը: Բայց հոյժը փչում էր և ալեկոծում մառախուղը, որի թանձրութիւնը անդադար նուազում էր:

Ժամի երկուսն էր: Մի ժամից Զատիկուայ զանգակները պիտի հնչէին: Այն անձինք որ հետաքրքրւում էին լսելու զանգակների զօղանջը, պէտք է որ դադաթից շատ հեռու չլինէին: Եւ արդարեւ, խոր լուութեան մէջ, Ժան լսեց ցածրից եկող խառնիխուռն ձայնի պատառներ, որ թնդում էին անտառի կամարների տակ: Յետոյ նրա ականջին հասաւ Marseillaise-ի հետեւալ նախադասութիւնը. «կազմեցէ՛ք ձեր զնդերը»: Ժան իսկոյն հասկացաւ, որ ալդասցի ուսանողներ էին: Երկու երիտասարդներ՝ որոնցից մէկը արտասանել էր յիշեալ նախադա-

սութիւնը և որի ետևից իսկոյն հասաւ մի ուրիշը, հետզհետէ դուրս եկան մառախուղի միջից և գնացին դէպի վանքը:

Յետոյ մի երիտասարդ գոյգ բարձրացաւ. կինը հագել էր սև, աղեղնաձև կտրուած մի կորսած, որի տակից երևում էր սպիտակ շապիկը. գլխին ծածկել էր ժապաւինազարդ, սաղաւարտանման մի գլխարկ: Տղամարդը կրում էր ճեղքանայ թաւիշից մի բաճկոնակ, պղնձեայ կոճակներով մի վերնագգեստ և մուշտակեայ մի գլխիկ:

— Վիսեմըուրգցի գիւղացիներ են, մտածեց ժան:

Քիչ յետոյ, նա տեսաւ ալէյմցի և հէլիգէնշտէյնցի կանանց, որ շաղակրատելով անցնում էին: Նրանք կայտառ էին, բայց իրանց հագնուածքի մէջ հէ մի հետք չէր երևում ալգասական տարազից: Նրանց թուում գտնուում էր Միւնստէր հովիտից մի կին, որը ճանաչուում էր իր մուգ գոյն գլխանոցից՝ հարաւցի կանանց գլխի մետաքսեայ թաշկինակի նման ամբապնդուած կզակի տակ և ճակատը զարդարուած կարմիր, վարդաձև մի զարդով: Երկու բոլէ էլ անցաւ:

Մշուշի միջից բարձրացաւ մի ոտնաձայն. մի քահանայ երևաց, տարիքոտ, ծանրաշարժ, որը քայլելիս անդադար սըրբում էր հրեսը: Երկու երեխայ, զուարթ դէմքերով, անշուշտ քիչ առաջ անցնող կանանցից մէկի երեխաները, որ ետ էին մնացել, քահանայից առաջ անցան, երկուսով միասին բարեկցին և ալգասերէն ասացին.

— Օրհնեալ լինի Յիսուս-Քրիստոս, Տէր-հայր:

— Թող օրհնեալ լինի դարուց դար, պատասխանեց քահանան:

Քահանան երեխաներին չէր ճանաչում, բայց նրանց հետ խօսեց միայն նրա համար, որ պատասխանէ նրանց հնաւանդ և գեղեցիկ բարեկու ձևին: Ժան՝ կիսով չափ ծածկուած՝ նըստել էր մի եղնու մօտ. նա նորից լսեց, որ մի մարդ, մի ծերունի՝ քահանայից առաջ անցնելով ասաց նրան.

— Օրհնեալ լինի Յիսուս-Քրիստոս:

Քանի՛ քանի՛ անգամներ այս ողջոյնը հնչել էր արդեօք անտառի կամարներէ տակ: Ժան հայեացքը գցեց դէպի առաջ, բայց այնքան խորասուզուած էր մտքերի մէջ, որ միայն անորոշ ձևեր էր տեսնում, առանց նրանց կապակցելու իր մտածմունքով:

Եւ մի քանի բոլէ մնաց այդ դրութեան մէջ: Յետոյ հագիւ լսելի մի շշուշ, այնքան թոյլ, որ հէ մի թռչնի երգ չկայ, որ նրանից աւելի ուժեղ չլինի, բարձրացաւ մշուշի քուլաների վրայ. Ողջոյն քեզ, Մարիամ, շնորհով լեցուն, ամենօրհնեա-

լը բոլոր կանանց մէջ... Մի երկրորդ շշուշ յաջորդեց առաջինին և ամբողջացրեց Ողջոյնը. «Մուրբ Մարիամ, Աստուածամայր, բարեխօսիր մեզ համար...» Եւ ակամայ յուզում, մի խորհրդաւոր ստուգութիւն յաջորդեց այդ ողջոյնին, երբ տեսաւ երկու կանանց բարձրանալը

Նրանք երկուսն էլ բարձրահասակ էին: Աւելի տարիքաւորը ալէյմցի մի պառուած աղջիկ էրի, որ դէմքը մառախուղի գոյնն ունէր, և որ նա ապրում էր, մի փոքրիկ եկամտով՝ եկեղեցու հովանու տակ, որ նա զարդարում էր սօն օրերին: Նա յոգնած տեսք ունէր, բայց ժպտում էր աղօթելով և համարիչ քաշելով: Երիտասարդ ընկերուհին քայլում էր աջակողմից, զառիվայրի ստորոտը գտնուող արահետի եղբրեից հպարտ գլուխը փոքրը ինչո՞նու բարձր բռնած. նրա մազերը դժգոյն խառտեալ էին, գեղեցիկ կեղևի նման. ամբողջ մարմինը բարեձև էր և կայտառ:

Ժան անշարժ մնաց, բայց երկու կանանցից երիտասարդը տեսաւ նրան և գլուխը շուռ տուեց: Օղիլ ժպտաց և առանց աղօթքն ընդմիջելու, աչքերով լեռան դագաթը ցոյց տալով, պատասխանեց.

— Զեզ կը սպասեմ այնտեղ:

Երկու կիները, չդանդաղեցրին իրանց քայլերը: Ուղիղ, համաչափ քայլափոխելով, իրանց մարմնի թեթև շարժումով իրանց ձեռքի համարիչը ճօճելով, բարձրացան և հինաւորաց անտառը նրանց հիւրընկալեց իր շուռքի տակ: Ժան մի քանի րոպէ ևս սպասեց և յետոյ յառաջացաւ նոյն ճանապարհով: Ծանապարհի դարձուածքին, այնտեղ ուր նա ուղիղ դիրք ստանալով կտրում անցնում է սարի գագաթը և յանգում վանքին, Ժան կրկին տեսաւ երկու ճանապարհորդուհիներին: Գոհ, որ հասնում էին, նրանք գնում էին աւելի արագ, հովանոցները բացած, որովհետև մշուշը, որ չէր փարատուում, այժմ տաքացել էր, և ծառերի ստորոտներում շուքի ուրուագիծեր կային: Արևը պէտք է խոնարհուէր դէպի Վոթերի գագաթները և դէպի Ֆրանսայի հովիտները, որոնք տարածոււմ էին Վոթերի միւս կողմը:

Ուխտաւորները Սէնտ-Օդիլի նշխարատուփի առաջ իրանց ուխտը կատարել էին արդէն և շտապում էին այցելել այն վայրերը, որոնք նուիրագործուել էին կրօնական կամ աշխարհական աւանդութեամբ. Սէնտ-Օդիլի աղբիւրը, սուրբ Յովհաննէսի աղբիւրը, կամ այն երկար շրջափակը, որից մի շատ նեղլիկ արահետով բարձրանում էին մինչև Մէնէլլատէյնի ժայռերը, որ տեղից տեսարանը առհասարակ չափազանց գեղեցիկ է դէպի հարևան լեռները, Բլոսսի և Էլսբերգի սարերը, կիսաւեր դը-

ղեակները, որոնք իրանց հին աշտարակները ցցում էին կաղինների շարքում, ինչպէս Անդլաու, Շրէսբուրգ, Լանդսբերգ և ուրիշներ: Ժան տեսաւ, որ երկու ճանապարհորդ կանայք անցան բակից և ուղղուեցին դէպի մատուռը: Այն ժամանակ ետ դարձաւ, եկաւ մինչև քամուց մաքրուած ծառուղու սկիզբը, այն մեծ կամարակալ շինութեան մօտ, որ նմանուում էր ամրոցի: Տասը բոպէ յետոյ, Օդիլ մենակ դուրս էր գալիս մատուռից և գուշակելով որ ժան Օբերլէ կարող էր նրան սպասել այլտեղ, քան այդ բաղամարտի բակում, վերցրեց անտառի ճանապարհը: Նա հագնուել էր այնպէս, ինչպէս Աւագ հինգշաբթի օրը. կրում էր միկնոյն մուգ գոյն շրջազգեստը, բայց դրել էր զրօսանքի մի շատ պարզ և բոլորովին նոր գլխարկ, որը նրան սքանչելիօրէն սազում էր. դա յարդեայ լայնեզր մի գլխարկ էր, մի կողմից վեր բարձրացած և զարդարուած շղարշեայ հանգոյցով:

Թեև վրայ կրում էր հովանոցը և ամառնային վերարկուն: Օդիլ քայլում էր արագ, գլուխը մի քիչ խոնարհած, ինչպէս այն մարդիկ, որոնց ճանապարհը չի հետաքրքրում և որոնց հոգին դեռ ևս աղօթքի կամ մտածմունքի մէջ է: Երբ հասաւ, ժանի մօտ, որը կանգնել էր դարպասի աջակողմը, գլուխը բարձրացրեց և առանց կանգնելու ասաց:

—Այն կինը, որ ինձ հետ եկել էր, հանգստանում է: Ահա ես եկայ...

—Ահ իբրեան բարի էք, որ հաւատ ունեցաք, դէպի ինձ ասաց ժան: Եկէք, Օդիլ:

Ժան սկսեց քայլել, նրա կողքից այն ծառուղիով, ուր բարձրանում էին նիհար, ձմեռուայ փոթորիկներից ծոմուած ծառեր: Նա այնքան յուզուած էր իր երազը իրագործուած տեսնելով, որ խորհում էր միայն մի բանի մասին. յայտնել երախտագիտութիւն Օդիլի, որ լուռ ու մունջ քայլում էր նոյնքան յուզուած, որքան ժանը:

Այնտեղ, ուր ճանապարհը սկսում էր իջնել, միմեանցից քիչ հեռացան, մտան հսկայ ու խիտ կաղնիներով անտառի մէջ, և վերցրին այն շաւիղը, որ պտտւում էր մենաստանի շուրջը:

Այլ ևս ոչ մի վկայ չկար, և ժան նկատեց, որ Օդիլի ցորենագոյն աչքերը, խորունկ և լուրջ աչքերը, բարձրանում էին դէպի նա: Անտառում տերևների վրայից ընկնող մառախուղի շիթերի հանած աղմուկից բացի ոչ մի աղմուկ չկար: Նրանք բոլորովին մօտեցել էին իրար:

—Ես ձեզ խնդրեցի գալ, ասաց ժան, որպէզի դուք ինքներդ վճռէիք իմ գոյութեան հարցը: Դուք իմ առաջին երիտա-

սարգութեան բարեկամուհին էիք... Ես կողքի որ լինէիք իմ մշտական բարեկամուհին:

Օդիլ, այժմ հայեացքը ընկղմած հեռաւոր տարածութեան մէջ, դողդոջուն պատասխանից.

— Մտածե՛լ էք...

— Ամեն բանի մասին:

— Նոյնիսկ այն բանի որը կարող է մեզ բաժանել:

— Ի՞նչ էք ուզում ասել դրանով: Ի՞նչից էք վախենում: Գուցէ վախենում էք մտնել մի անմիաբան ընտանիք:

— Ո՛հ:

— Դուք միաբանութեան տարրը կը լինէիք, արդարեւ. ես դրան հաւատացած եմ: Դուք կը լինէիք նրա ուրախութիւնն և խաղաղութիւնը: Ուրեմն ի՞նչից էք վախենում: Կարծում էք որ ձեր հայրը կամ իմը կը հակառակե՞ն, որովհետեւ թշնամիներ են:

— Դրան կարելի էր յաղթել, ասաց երիտասարդը աղջիկը: Ուրեմն նրա համար, որ ձեր մայրը ինձ ասում է, վրայ բերեց ժան թափով: Նա ինձ ասում է այնպէս չէ: Անցեալ օրը իր քան կոշտ վարուեց նա ինձ հետ, իր քան թշնամաբար...

Յարտեալ գլուխը ժխտումի մի նշան արեց:

— Նա աւելի դժուարութեամբ հաւատ կը ընծայէ ձեզ, քան հայրս, աւելի դժուար քան ես: Բայց եթէ նա մի անգամ տեսնէ, որ ձեր դաստիարակութիւնը չէ այլանդակել ձեր մէջ ալ-զասեցու հոգին, նա կը փոխի իր կանխակալ կարծիքները:

Մի բոպէ լուծիւնից յետոյ, Օդիլ աւելացրեց.

— Չեմ կարծում, որ սխալուած լինեմ: Այսօրուայ արգելքները կարելի է հեռացնել, ձեր, իմ, և կամ մեր երկուսի միջոցով: Ես երկիւղ եմ կրում միայն անծանօթից, այն փոքրիկ դիպուածից, որ կարող էր գալ վաղը և աւելի ծանրացնել այն դրութիւնը, որը այնքան խառն, այնքան շփոթ է այսօր արդէն:

— Հասկանում եմ, պատասխանեց ժան, դուք երկիւղ էք կրում իմ հօր փառասիրութիւնից:

— Գուցէ:

— Նրա այդ փառասիրութիւնը մեզ շատ է տանջել արդէն: Բայց վերջապէս նա իմ հայրն է. ուզում է ինձ պահել Ալլէյմ, այդ նա ինձ ասում է ամեն օր. երբ նա իմանայ, որ ես ձեզ եմ ընտրել, Օդիլ, և եթէ մեր ամուսնութիւնը քանդող անձնական ծրագիրներ անգամ ունի, նա գոնէ յանձն կ'առնէ ներանց յետաձգել... այս մասին չարժէ երկիւղ կրել: Մենք կը յաղթենք:

— Մենք կը յաղթենք, կրկնեց Օդիլ:

— Ես դրան հաւատացած եմ, Օդիլ: Դուք կը բաղդրացնէք իմ կեանքը, որ դժուար, գուցէ և անկարելի դառնար նոյնիսկ, եթէ դուք ինձ հետ չլինէիք: Ես ձեզ համար միայն վերադարձայ հայրենիք... Եթէ ձեզ ասէի, որ շատ տեղեր եմ եղել, բայց չեմ գտել մի կին, որը ինձ համար ունենար այն հմայքը, որ դուք ունիք, իմ վրայ գործէր... Կհ, ինչպէս ասել, լեռան մաքուր ու խոր ակի այն տպաւորութիւնը, որ դուք գործում էք...

Ամեն անգամ, երբ մտքովս էր անցնում ապագայ ամուսնութեան գաղափարը, իսկոյն ձեր դէմքն էր, որ պատկերանում էր իմ առաջ: Ես ձեզ սիրում եմ Օդիլ:

Նա բռնեց Օդիլի ձեռքը. Օդիլ աչքերը յառած դիմացը, դէպի անտառի այն պատուռածքը, որից լոյսը մաղւում էր, պատասխանեց.

— Աստուած վկայ է, որ ես էլ ձեզ եմ սիրում:

Եւ ուրախութիւնից սարսուց. Ժան զգաց այդ նրա ձեռքի դողողալուց:

— Այո, ասաց Ժան, հայեացքը ուղղելով Օդիլի հայեացքին, որ սեռեղ էր դէպի հեռուն. մենք յաղթող դուրս կը գանք ամեն բանից: Մենք կը յաղթենք այն բազմաթիւ արգելքները, որ ծնունդ են առել նոյն սոսկալի հարցից. միայն նա է կանգնել մեր երկուսի մէջ...:

— Անկասկած. միայն նա գոյութիւն ունի աշխարհի այս անկիւնում:

— Նա թունաւորում է ամեն ինչ:

Օդիլ դադար արաւ և Ժանի կողմը դարձրեց իր դէմքը՝ դողգոջուն՝ այն գեղեցիկ, հպարտ սիրով, որը Ժան ցանկանում էր ձանաչել և ներշնչել:

— Ասացէք, ընդհակառակը, որ նա մեծացնում է ամեն ինչ: Մեր կռիւները, այստեղ, գիւղական ջնչին կռիւներ չեն: Մենք ի նպաստ կամ հակառակ ենք մի հայրենիքի: Մենք պարտաւոր ենք ամեն օր արիութիւն ցոյց տալ, ամեն օր մեզ համար թշնամիներ ստեղծել, ամեն օր խզել մեր յարաբերութիւնները մեր հին բարեկամների հետ, որոնք յօժարութեամբ մեզ հաւատարիմ կը լինէին, բայց Ալգասում չեն կարողանում լինել այլևս: Այստեղ մեր կեանքի ամենահասարակ գործողութիւններն անգամ նշանակալից են, հաստատում են մի միտք, մի որոշ գաղափար: Հաւատացնում եմ ձեզ, Ժան, որ այս բոլորը ենթադրում են մի ազնւութիւն:

— Իրաւունք ունես, իմ պաշտելի Օդիլ:

Երկուսը միասին կանգ առան վայելելու համար այս քաղցր բառը:

Նրանց հոգիները ցոլանում էին ամբողջապէս նրանց աչքերի մէջ և դողդոջուն նայում էին միմեանց: Եւ ցածր ձայնով, թէպէտև ոչ մի ուրիշ վկայ չկար, բայց միայն քամուց շարժուող կաղնիների կատարները, նրանք խօսեցին ապագայի մասին, ինչպէս մի արդէն սկսուած յաղթանակի մասին:

— Լիւսիէնը կարող է իմ կողմը լինել, ասում էր Ժան: Ես նրան կը հաղորդեմ իմ գաղտնիքը, երբ յարմար առիթը ներկայանայ: Նա ինձ կը պաշտպանէ և՛ շահից, և՛ սիրոց դըր՝ դուած, և ես կատարելապէս վստահ եմ նրա մասին:

— Իսկ ես վստահ եմ իմ հօր մասին, պատասխանում էր Օդիլ, որովհետև նա լաւ տրամադրուած է արդէն դէպի ձեզ... Բայց զգուշացէք, որ նրան զայրացնելու ընաւորութիւն ունեցող որեւէ անխոհեմութիւն չգործէք... Մի աշխատէք ինձ տեսնել Ալլէյմում, մի արագացնէք ժամը...

— Զմայլելի ժամը, ուր ձեզ պիտի խոստանան ինձ:

Առաջին անգամ միմեանց ժպտացին:

— Զեզ սիրում եմ այնքան խորապէս, շարունակեց Ժան, որ չեմ ուզում ձեզանից խնդրել այն համբոյրը, որ անկասկած ինձ պիտի շնորհէիք... Այդ համբոյրին իրաւունք չունեմ ես. մենք բոլորովի կախուած չենք մեզանից, Օդիլ... Եւ յետոյ ինձ հաճոյք է պատճառում ցոյց տալ ձեզ, որ դուք կատարելապէս նուիրական էք ինձ համար... գոնէ ասացէք որ ինձ, հետ պիտի տանեմ ձեր հոգուց մի պատառ, այնպէս չէ:

Օդիլի շրթունքները մրմնջացին. «Այո» եւ համարեա անմիջապէս.

— Լսում էք հեռուն: Զատկական առաջին զանգահարութիւնն է:

Միասին կռացան դէպի այն կողմը, որտեղից թաւուտը ցածր էր իջնում:

— Ո՛չ, քամին է շարժում ծառերը:

— Եկէք, ասաց Օդիլ: Զանգակները իսկոյն կը հնչեն... Եւ եթէ ես այս բոպէիս այնտեղ, սարի կատարը չլինեմ զանգերի հնչած ժամանակ, իմ ընկերակից պառաւ Ռոդան կը պատմի...

Համարեա անխօս, քաշ տուեց նրան մինչև ժայռի ստորոտը: Այդտեղ միմեանցից բաժանուեցին, որպէսզի տարբեր ճանապարհներով բարձրանան դէպի մենաստան:

— Զեզ կը գտնեմ դերբասսի, վրայասաց երիտասարդ աղջիկը:

Ձորակների խորքում օրը կապտին էր տալիս: Այս այն ժամն

էր, երբ գիշերուայ գալուստը շատ երկար չի տևում, երբ երազող մտքի մէջ ծագում է յաջորդ օրը:

Մի քանի բողբոսներով ժամը անցաւ բակից, վանքի նրբանցքներէց և բացաւ այն դուռը, որ հանում է սուր անկիւն կազմող մի պարտէզ, շինութիւնների արեւելակողմում: Այդտեղ է, որ հաւաքւում են Մէնտ-Օդիլի բոլոր ուխտաւորները, դիտելու համար Ալգասը, երբ օդը պարզ է: Մի ցածր պատ երկարում է մինչև կատարը այն հսկայ ժայռուտ բլրի, որը ասպանդակաձև ձգւում է անտառի վերև: Նա տիրապետում է ամեն կողմից զառիվայրերը ծածկող կաղնիների վրայ: Նրա ամենաբարձր ծայրից, ինչպէս մի փարոսի կանթից, նշմարւում է աշակողմում լեռների մի անագին զանգուած և Ալգասի դաշտը աջից և ձախից: Նոյն բողբոսով մառախուղը երկու մասերի էր բաժանուած, որովհետև արեգակը ընկել էր Վոթերի կատարից ցած: Այն բոլոր ամպերը, որոնք Վոթերի կատարների ծիւղն զծից վեր չէին բարձրանում, աղօտ էին և մոխրագոյն, և անմիջապէս նրանց վերև արեգակի համարեա հորիզոնական շառաւիղներ թափանցելով և երկնքնադնելով մառախուղը դաշտանկարի երկրորդ մասին ընծայում էին թեթևութեան, լուսաւոր փրփուրի տեսել: Եւ արդէն այդ բաժանումն իսկ ցոյց էր տալիս այն արագութիւնը, որով բարձրանում էր ամպը Ալգասի հովտից դէպի խուսափուկ արեգակը: Ամպի խառնխուռն քուլաները մտնում էին շողշողուն տարածութեան մէջ, ծիրան երվում էին և այդպէս ցոյց էին տալիս նրանց անդադար փոփոխող ձևերը, ինչպէս և այն ուժը, որ ձգում էր նրանց, որպէս թէ լոյսը հրաւիրելիս լինէր ամպի սիւնները դէպի երկնքի բարձունքները:

Այննեղ ապաստանարանում, որ յատկացրած էր ուխտաւորներին և հետաքրքիրներին, դրան առաջ կանգնել էր մի ծերունի, Ստրագբուրգի հիւսիսային մասի ծերունի ալգասեցիների տարագով հազնուած: Նրա մօտ էր այն մոխրագոյն, դանդուր մազերով քահանան, որ Մէնտ-Օդիլի դառնիվայրի վրայ ողջունել էին երեսմաները առաւօտեան: Երկու քայլ աւելի հեռու գտնւում էր վիսսեմբուրգի շինական ընտանիքի այդ ուկին զոյգը, և, ամենասուր մասում, պատի վրայ, միմեանց կողքին սեղմուած նստել էին երկու ուսանողներ, որոնք կարծես թէ երկու եղբայրներ էին, մէկը խարտեաչ, մէջտեղից բաժանուած դեռաբոյս մօրուքով, միւսը շագանակագոյն նոյնատեսակ մօրուքով: Դրանց բոլորն էլ ալգասեցիներ էին: Իրար հետ փոխանակում էին երբեմն հասարակ խօսքեր, ինչպէս անծանօթներ: Երբ ժամ Օրերլէի գալը տեսան, մեծ մասը երես

դարձրին, և յանկարծ այդ անժանօթները միմեանց աւելի կապուած զգացին ցեղային կապով, որը ամրապնդուած էր բոլորի անվստահութեան պատճառով դեպի նոր եկողը:

— Դա գերմանացի է, ասաց մէկը:

Այն ծերունին, որ բնահանայի մօտ կանգնել էր, մի հայեացք գցեց պարտէզի կողմը և պատասխանեց.

— Ո՛չ, բեխերի ձեռքը ֆրանսիական է և կերպարանքը մեր երկրացի:

— Ես տեսայ, որ նա ման էր գալիս ալշէյմցի օրիորդ Օդիլ Բաստիանի հետ, ասաց երիտասարդ էինը:

Պոլմբը, վստահացած՝ աւելի վստահ դարձաւ, երբ ժանբահանային բարևեց ալգասական բարբառով և հարցրեց.

— Ի՞նչ, միթէ Ալգասի զանգակների հնչումը ուշ է մնացել:

Բոլորը ժպտացին, հշ թէ ժանի խօսքերի վրայ, այլ որովհետև զգում էին, որ իրանք իրանց մէջ են, իրանց երկրում, առանց նեղացուցիչ օտարականների, օտարացեղ վկաների: Եկաւ և՛ Օդիլը, և, առաջին խմբի ոջակողմում, յենուեց պատին: Ժան խմբի միւս կողմում յենուել էր նոյնպէս պատին: Նրանք երկուսն էլ տառապում էին, որ միմիանց այնքան կաթոզին սիրելով հանդերձ, իրանց սէրը միմեանց խոստովանելով հանդերձ ստիպուած էին ուրիշների առաջ իրանց զգացումները թաքցնել:

Ձանգահարութիւնը ուշ չէր մնացել: Բարձրացող մառախուղի մէջ զանգակների ղողանջը հնչում էր խուլ և անընդհատ: Նրանք՝ այդ ղողանջները՝ յանկարծ դուրս ժայթեցին ամպից. ասես մառախուղի իւրաքանչիւր պալան՝ ընդհարուելով պատին, որպէս պղպշակ պայթելիս լինէր և նուիրական լեռան կատարի վրայ հեղուր զանգակների ներդաշնակութիւնը: «Զատիկ, Զատիկ: Քրիստոս յարեաւ: Նա փոխեց աշխարհը և ազատեց մարդկանց: Բացուել են երկնքի դռները» Ալգասի զանգակները այդ էին երգում: Ղօղանջները գալիս էին լեռան ստորոտից և կարծես հեռուններից, շատ հեռուններից. ղօղանջ՝ փոքր զանգակների, ղօղանջ՝ մայր եկեղեցու հսկայ զանգակների, ղօղանջներ, որ չէին ընդհատուած երբէք, և մի զանգակից միւսը ձգուած էին որոտագին. ղօղանջներ՝ որ սահում էին, թեթև, ընդհատ և նուրբ ինչպէս կկոցը գործուածքի միջից. հրաշալի խմբերգներ, որոնց երգիչները միմեանց չէին տեսնում բնաւ. մի ամբողջ ջերմեռանդ ժողովուրդը ցնծութեան ճիչեր, յաւիտենական դարնան օրհներգութիւններ, որ դուրս էին թռչում մառախլապատ հովտի խորքից և բարձրանում էին Սէնտ-Օդիլի կատարի շոկեմբեր, 1905.

վրայ միասին պայթելու համար: Այդ համերգի մեծութիւնը, վսեմութիւնը լռեցրել, մտախոհ էր դարձրել այն մի քանի մարդկանց, որ հաւաքուել էին այդտեղ: Օդը աղօթում էր: Հոգիները խորհում էին յարութիւն առնող Քրիստոսի մասին: Շատերը մտածում էին Ալզասի մասին:

— Կապոյտ է երևում, ասաց մի ձայն:

— Երկնքում կապոյտ է երևում, կրկնեց կանացի մի ձայն, որպէս երազանքի մէջ:

Հովտից բարձրացող զօղանջների մռնչիւնի մէջ հազիւ լսուեց նրա ձայնը: Այնուամենայնիւ բոլոր աչքերը բարձրացան դէպի երկինք: Տեսան որ երկնքում, արևի վրայ արշաւող մառախուղի զանգուածների մէջ, կապոյտ անդունդներ էին փորւում և լցւում սարսափելի արագութեամբ: Եւ երբ նրանք դարձեալ դէպի վար նայեցին, տեսան, որ ամպը պատռու պատռ էր լինում և զառիվայրերի վրայ: Օդը պարզւում էր: Անտառի մասերը հետզհետէ սկսեցին դուրս գալ շարժուն մառախուղի պատռուածքներից, յետոյ և ժայռերը:

Մէկ էլ յանկարծ մառախուղի վերջին պալանները նսսր, գալարուած, հղորմելի, մրբկաձև բարձրացան: Եւ Ալզասի հովիտը երևաց կապոյտ և ոսկեղօծ:

Դիտողներից մէկը բացագանչեց.

— Ահ, որքան գեղեցիկ է,

Բոլորը՝ դէպի առաջ, դէպի լեռան բացուածքը կռացան դիտելու համար հովիտը, որ ձգւում էր անհունօրէն: Ալզասական այս բոլոր հոգիները յուզուեցին: Իրանց հայրենիքի երեք հարիւր գիւղերը ներքևումն էին, դեղնած հասկերի կանաչութեան մէջ ցրիւ եկած: Ննջում էին նրանք զանգակների օրօրի տակ: Նրանցից իւրաքանչիւրը մի վարդապետն կէտ էր: Գետը, որ երկարւում էր մինչև հորիզօնը, իր գորշ արծաթեայ գիծն էր դնում նրանց մէջ: Եւ աւելի հեռուն, դաշտեր ու դաշտեր, որոնք զարթնում էին և որոնց գծագրութիւնը արագ կորչում էր Հոննոսի վերև դեռևս առկալ մառախուղների մէջ: Մօտիկ կաղնեակառ զառիվայրերի գծով տեսնւում էին, ընդհակառակը Սէնտ-Օդիլի անտառի ամենափոքր մանրամասնութիւնները: Նա դէպի հովիտը երկարւում էր բազմաթիւ մուգ-կանաչ գլուխներ և նրանց մէջ ընտրում էր առաջին մարգագետինների դժգոյն դալարիքը: Այդ բոլորը լուսաւորուած էր միայն դեռևս ճաճանչներով լիքը երկնքի ցուլքով: Լուսաւոր ոչ մի մաս չէր ձգւում նայուածքը: դաշտերի երանգները ձուլւում էին մի ընդհանուր ներդաշնակութեան մէջ, ինչպէս զանգակների զօղանջ-

ները: Քահանայի մօտ կանգնած ծերունի ալզասեցին, բազուկներն երկարելով ասաց.

—Մայր-եկեղեցու զանգակների ձայն եմ լսում:

Տափարակ հողերի հեռաւորութեան մէջ ցոյց էր տալիս Ստրագբուրգի հռչակաւոր նետը, որ հազիւ եղունգի չափ բարձր մեղեաիկի (améthyste) տեսքն ունէր: Այժմ երբ տեսնում էին վարդազոյն գիւղերը, կարծում էին, որ ճանաչում էին նրանց զանգակների զողանջը:

—Ես, ասաց մի ձայն, ճանաչում եմ Մարմուտիէ վանքի զանգակների թնդիւնը:

—Ես, յարեց մի ուրիշը, Օբերնէի զանգակի ձայնը:

—Ես Հէյլիգէշտայնինը:

Վիսսամբուրգի շրջակայքից եկող գիւղացին նոյնպէս ասաց.

—Մենք շատ հեռու ենք գտնւում, և հազիւ թէ կարողանանք լսել Հագլնոյի Սէն Ժորժ մինաստանի զանգակատան ձայնը: Բայց լսէք... այ... այժմ հնչում է:

Ծերունի ալզասեցին հանդիսաւոր՝ կրկնեց.

—Ես լսում եմ Մայր-եկեղեցու զանգակները:

Բայց աւելացրեց.

—Տեսէք, դարձեալ տեսէք երկիւնքը:

Այն ժամանակ բոլորը միասին տեսան, որ ամպը բարձրացել էր շատ վեր, մինչև երկնքի այն մասերը, որ լուսաւորուած էին դեռևս արեգակի ճառագայթներով: Ամպը լեռան լանջերի վրայ առանց որոշ ձևի, տարածուել էր երկնքում, կողմնակի կերպով և Վոժերի և հովտի վերև գցուած թրաշուշանի փունջերի մի խուրձ էր կազմում: Նրանց մէջ կային, որ արիւնի պէս կարմիր էին, ոմանք՝ աւելի դժգոյն, և ուրիշները՝ հալած ոսկու նման: Եւ բոլոր հանդիսատեսները՝ հայեացքով հետևելով ճաճանչազեղ երկար գծին, նկատեցին որ նա լուսաւորում էր իր ցոլացումով երկիրը, և որ գլխաւոր քաղաքի հեռաւոր տներն և Մայր-եկեղեցու նետը, խտացող մթութեան միջից շիկագոյն պսպղում էին:

—Սա նմանում է այն տեսարանին, որ ես իմ առաջ ունէի, այս միևնոյն տեղից, 1870թ. օգոստոս 23-ի երեկոյեան...

Նոյնիսկ երիտասարդները, շատ անգամ լսել էին նոյն թուականի բազմիցս արտասանուելը: Հայեացքները աւելի գորովագին սևեռուեցին փոքրիկ նետի վրայ, որից ցոլում էր դեռևս մի կաթիլ լոյս, և համնում էր երգող զանգակների ձայնը:

Ես այստեղ էի գտնւում, ներքևի գիւղերի կանանց և աղջիկների հետ որոնք բաձրացել էին լեռը, որովհետև թնդանօթները որոտը կրկնապատկւում էր: Մենք լսում էինք թնդանօթը,

ինչպէս այժմ զանգակները: Ռումբերը՝ հրթիռների նման պայթեցում էին: Այդտեղ, ուր դուք կանգնել էք, մեր կանայք լաց էին լինում: Ա՛յդ գիշերն էր որ այրուեց մեր գրադարանը, Տամպլ-նեօֆը (նոր-տաճարը) և նկարչական թանգարանը, և դը Բրոգլիների տասը տները: Այն ժամանակ բարձրացաւ դեղին ու կարմիր ծուխ, և ամպերը նմանուեցին մեր այժմեան տեսած ամպերին: Ստրագրուրգն այրւում էր: Նրա վրայ արծակել էին հարիւր իննսուն և երեք ուղւոր:

Ուսանողներից երիտասարդը բռնուցքը սեղմեց:

— Կորչի, մոլտաց միւսը:

Գիւղացին վերցրեց գդակը. դրեց թևի տակ, և մնաց անխօս:

Հնչող զանգակների թիւը նուազել էր: Ո՛չ Օբերնէի, ո՛չ Սէն-Նաբորի և ո՛չ էլ իրանց ճանաչել կարծած ուրիշ զանգակների ձայն էր լսւում: Լոյսերը հետզհետէ մարւում էին: Գիշերը մօտենում էր:

Ժան տեսաւ, որ իր մօտ կանգնած երկու կանայք լաց էին լինում և միւս բոլոր ներկայ եղողները լուրմ էին:

— Պարոն արբա, ասաց, քանի զանգակները երգում են Յարութիւնը, աղօթեցէք Ալզասի համար:

— Շատ լաւ, իմ փոքրիկ, ասաց արբայի հարևան գիւղացին. շատ լաւ, դու մեր երկրից ես:

Նոյն բոպէին քահանայի ծանր ու յոգնած դէմքը շողշողաց: Նրա ձայնի դողդոջումի մէջ ինչ որ խորտակուած բան կար, մի շատ հին ցաւ, դեռ ևս թարմ, խօսեց նրա շրթունքներով, և մինչդեռ բոլորը նրա նման նայում էին դէպի Ստրագրուրգ քաղաքը որ անյայտանում էր գիշերուայ մէջ—ասաց.

— Տէր, ահա մենք տեսնում ենք ձեր Սէնտ-Օգիլից, համարեա ամբողջ պաշտելի երկիրը, մեր քաղաքները, գիւղերը, դաշտերը: Բայց դա բոլորը չէ. լեռների միւս կողմում գտնւող երկիրն էլ մերն էր: Դու թոյլ տուիր, որ մենք բաժանուենք: Սիրտս պատառ պատառ է լինում այդ բանի մասին մտածելով, որովհետեւ, լեռների միւս կողմում, այն ազգը, որ մենք սիրում ենք, դու էլ ես սիրում դեռ ևս: Քրիստոնեայ ազգերից ամենահինն է նա, ամենից մօտը աստուածային գթութեան: Նա իր երկնքում աւելի շատ հրեշտակներ ունի, որովհետեւ աւելի շատ եկեղեցիներ և մատուռներ. պաշտպանութեան կարօտ աւելի շատ նուիրական գերեզմաններ ունի և աւելի շատ սրբազան փոշի է խառնուած նրա հողերին, խոտերին ու ջրերին: Տէր, մենք տառապեցինք մեր մարմիններում, մեր ինչքերում: Մենք տառապում ենք դեռ ևս մեր յիշողութիւնների

մէջ, Այնուամենայնիւ այդ յիշողութիւնները երկարատեւ դարձրու, և թող Ֆրանսիան նոյնպէս չմոռանայ: Դարձրու նրան ամենից արժանին առաջնորդելու համար ազգերը: Դարձրու նրան կորած քոյրը, որը կարող է վերադառնալ նրան այնպէս...

—Ամէն:

—Ինչպէս Զատկական զանգակները:

—Ամէն, մըմնջեցին տղամարդու երկու ձայներ: Ամէն, ամէն:

Միւս ներկայ եղողները լուռ լաց էին լինում: Լուռ էր միայն մի զանգակի բարակ ձայնը անդունդից բարձրացող ցուրտ օդի մէջ: Զանգահարողները պէտք է որ զանգակատներից իջած լինէին, որոնք մթամած հովտում աներևոյթ էին եղել:

Աստղերը բացում էին գիշերուայ խորութիւնների մէջ, ինչպէս դարնան առաջին ծաղիկները, այդ իսկ ժամում, կադ-նիների տակ:

Շուտով տէրրասի վրայ միայն երեք հոգի մնացին: Միւսները մեկնել էին, երբ նրանց արգասական հոգիների դադարի-քը պարզուեւ էր:

Մերունի քահանան, տեսնելով իր առաջ իրար կողքինստած երկու երիտասարդներին, և Օդիլի գլուխը՝ ժանի ուսին համարեա յենուած, հարցրեց.

—Նշանածո՞նք էք:

—Աւանդ, պատասխանեց ժան, մաղթեցէք, որ դա իրականանայ:

—Մաղթում եմ: Լաւ էր, ինչ ասացիք քիչ առաջ: Թող Տէրը ձեզ բաղդաւորացնէ: Մաղթում եմ, ձեզ երիտասարդներիդ, որ տեսնէք Ալզասը Ֆրանսիական դարձած:

Հեռացաւ:

—Մնաք բարով, ասաց Օդիլ շտապագին, մնաք բարով, ժան:

Մեկնեց ձեռքը և հեռացաւ առանց ետ դարձնելու գլուխը: ժան տէրրասի պատի մօտ կանգնած մնաց:

Գիշերային թռչուններից՝ բուն, չղջիկ և այլն, միախառնելով իրանց վայունք՝ ծառից ծառ իջնում էին: Ամբողջ մի քառորդ ժամ նրանց կանչը տարածուեց լեռան լանջերի վրայ: Յետոյ տիրեց խորը լուռութիւն: Վերջապէս բարձրացաւ խաղաղութիւնը, քնող անտառների բուրմունքների հետ:

VIII

Կարողիսի մօտ

Յիւրիիս փողոցի բերանում, վաղեմի Ստրազբուրգի մնացորդներից մէկի՝ Բատըլիէ կոչուող քարափի վրայ նայող մի նեղլիկ տուն կայ, հարեան տներից շատ ավելի ցածր, չինական մեհեմանների մնան երկյարկանի կտուրով ծածկուած: Երբեմն նկարուն, մայց այժմ սպիտակ ծեփուած տան ճակատի վրայ կարդացուած է հետեւեալ արձանագրութիւնը. «Ժան, մականուանեալն Կարուլիս, Weinstube»: Այս գինեատունը, որը իր արտաքին տեսքով անցորդի հետաքրքրութիւնը չէ շարժում բնաւ, մի սովորական տեղ չէ սակայն, ոչ էլ մի հասարակ գինեատուն: Դա մի պատմական վայր է: Յիւրիիս բնակիչները՝ և կամ գոնէ նրանց լաւագոյն հրացանաձիգները 1576-ին այդ տեղ իջևանեցին մասնակցելու համար նշանառութեան այն մեծ մրցութեան, որին Ստրազբուրգը հրաւիրել էր Կայսրութիւնը և Դաշնակից-Պետութիւնները: Յիւրիիսցիները բերել էին իրանց հետ մի պտուկ խաշած կորեկ: Եւ, հաղիւ նաւից դուրս էին եկել, որ նկատել տուին Ստրազբուրգիցիներին թէ խաշած կորեկը դեռեւ տաք էր: «Դրացիներ, տեսնում էք, հեշտութեամբ մենք կարող են ձեզ օգնութեան հասնել, ասացին նրանք. Հոնոսից և Իլլից՝ մեր քաղաքների միջև գտնուող հեռաւորութիւնը կարճ է»: 1576-ին տրուած խոստումը 1870-ին բռնուեց, ինչպէս վկայում է այդտեղից շատ մօտիկ, Յիւրիիսի աղբիւրի վրայ փորագրուած արձանագրութիւնը: Այն բոլորին, երբ պաշարուած Ստրազբուրգը գտնուում էր ամենատաժանելի դրութեան մէջ, ցիւրիխցիները միջամտեցին և Վէրտեր զօրապետից թոյլտուութիւն ստացան քաղաքից դուրս հանելու կանանց, ծերունիներին և երեխաներին: Մի այլ հոչակ ստացաւ այդ տունը, շնորհիւ այն հարաւացիին, որ 1860-ի մօտերքում այնտեղ հաստատեց Հարաւի գինիների մի վաճառատուն: Ժան մականուանեալն Կարուլիս զարմանալի կերպով նմանում էր Գամբէտտայի: Նա գիտէր այդ բանը և ընդօրինակում էր հեռետորի շարժումները, նրա արդուզարդի ձևերը. նրա մօրուք կտրելու կերպը, և նրա ձայնի շեշտը: Պատերազմից առաջ նրա առևտուրը բաւական ծաղկած դրութեան մէջ էր, բայց կըռուի յաջորդ տարիներում ավելի բարգաւաճեցաւ, և բաւական թուով գերմանացի սպաներ սովորութիւն դարձրին գալ այդ տան մէջ լսել Նաբրոննի, Սէտտի և Մոնպէլիէի սև գինիները:

Ապրիլի վերջերում մի առաւօտ, Ժան Օրերլէ, որ գնում էր անտառների վարչութեան պաշտօնեայի մօտ, որին վաղուց իվեր խոստացել էր այցելել, Բատըլիէների քարափով անցնելիս տեսաւ քառասնամեայ, սևեր հագած մի կնոջ, անկասկած ալ-զասուհի, որ սրճարանից-դուրս եկաւ, կտրեց անցաւ փողոցից և ներողութիւն խնդրելով:

—Ներեցէք... Եթէ պարոնը բարեհաճէր դալ... Նրա ընկերներից մէկը ուզում է:

—Ո՞վ է ուզում, հարցրեց Ժան զարմացած:

—Սպան, ամենից երիտասարդը, այնտեղ:

Նա մատով ցոյց էր տալիս այն տարտամօրէն ոգևորուած ստուերը, որ իջած վարաքուրի ետևից ներկայացնում էր սրահի ներսը իր յաճախորդների խմբերով:

Ժան մի րոպէ վարանկուց յետոյ հետևեց կնոջ և զարմացաւ—որովհետև Ստրազբուրգցի չլինելով նա չէր լսել այդ գինետան հռչակին և անտեղեակ էր նրա յաճախորդների մասին—այնտեղ հանդիպելով վեց սպայի, որոնցից երեքը հուսսարների գնդից էին, կարմիր և կապոյտ քառակուսիներով նաշխուն սփռոցներով ծածկուած սեղանների առաջ նստել, բարձրաձայն խօսում էին, ծխում և Կարոլիսի գինի խմում: Արձակ լոյսից այդ կիսաստուերի մէջ թափանցելով՝ Ժան առաջին հայեացքով նշմարեց, որ սրահը փոքր էր,—միայն չորս սեղան—դերմանակաւն ճաշակի այլաբանական նկարներով՝ օրինակ մի կապիկով, մի կատուով, մի խաղատոմսով, սիգարէտների մի տուփով՝ զարդարուած, բայց մանաւանդ պզնուած մի կիսաբոլորակ հայելիով, որ բռնում էր ձախ պատի մի խորշը, և որի շուրջը կախուած էին գինետան հին և նոր հաւատարիմ յաճախորդների շրջանակած լուսանկարները: Ժան փնտռում էր դեռևս թէ ով կարող է նրան կանչած լինել, երբ հեծեւազօրքի մի երիտասարդ սպայ, որի մարմնական գեղեցկութիւնը աչքի խփեց նրա գործած հէնց առաջին պարզ շարժումից, նրբահասակ՝ իր երկնագոյն-կապոյտ թիկնոցի մէջ, որը զարդարուած էր կոճակի ոսկեղօծ օղակներով—վեր կացաւ սրահի խորքում, ձախակողմում: Վեր կացող տեղակալի, (լէյտենանտի) կողքին, և նոյն սեղանի շուրջը նստել էին մի հարիւրապետ, և մի հրամանատար: Երեք սպաներն ևս պէտք է, որ եկած լինէին մի երկար ճանապարհից, որովհետև փողով ծածկուել էին, քրտնաթաթախ ճակատ, ձգուած դիմաքծեր ունէին և նըրանց քունքի երակները ուռել էին: Ամենից երիտասարդը՝ դաշտային այդ արշաւանքից իր հետ բերել էր մինչև անգամ

սրափուշի (aubépihe) մի ճիւղ, որը սահեցրել էր իր տափակ ունոցի տակ, սրտի կողմում:

Ալզասեցին ճանաչեց Վիլհելմ ֆոն Ֆարնով տեղակալին, պրուսիացի, իրանից երեք տարով աւելի մեծ, որին տեսել էր իրաւաբանութեան առաջին տարուայ ուսանող եղած ժամանակ, Միւնիխում, ուր Ֆարնով բաւարական ունւանների մի գնդում փոխ-տեղակալ էր: Այնուհետեւ չէր տեսել նրան: Գիտէր միայն որ զօրագնդի կազինայում բաւարացի և պրուսիացի սպաների միջև տեղի ունեցած մի կռուից յետոյ, կռուող սպաներից մի քանիսը տեղափոխուել էին և թէ իր նախկին ընկերը տեղափոխուողներից մէկն էր:

Ո՛չ անկարելի էր կասկածել: Վերկացող սպան ինքը Ֆարնովն էր. ձեռք մեկնելու միշտ միեւնոյն վայելուչ և խրոխտ ձևն ունէր, նոյն խարտեաշ, անմօրուս, կծկուած, տափակ դէմքը, թանձր շրթներով, փոքր, մի քիչ վեր դարձած ամբարդաւան քթով, և պողպատի գոյն կապոյտ, կարծր-կապոյտ հիւսնալի աչքերով, ուր ցոլանում էին երիտասարդութեան, հրամայող մարդու հպարտութիւնը, ռազմիկ և լուրջ տրամադրութիւն: Նրա մարմինն այնպէս էր կազմուած, որ կարող էր ապագայում մի ուժեղ և վիթխարի զրահակիր (cuirassier) դառնալ: Բայց դեռևս շատ նուրբ էր, և այնպէս համաչափ կազմուածք ունէր, այնքան դիւրաթեք, այնքան աչքի խփող կերպով ռազմընտել և ներվային, և իր շարժումների մէջ վարժ էր, որ պղքե Ֆարնով գեղեցիկ մարդու համբաւ էր վայելում արդէն, թէպէտև պէտք է ասել, որ դէմքը գեղեցիկ չէր և դրա համար էլ Միւնիխում երբեմն «գեղեցիկ Ֆարնով» էին կոչում և երբեմն էլ «հակակրելի Ֆարնով»: Եթէ ունենար կարմիրն տուող շէկ բեխեր, թաւ յօնքեր և կրելիս լինէր իր աչքերի մուգութիւնը շեշտող մի սաղաւարտով նա սարսափելի կը լինէր: Բայց տակաւին հազիւ քսան տարեկան, նա մի ռազմիկ, բուն բնաւորութեան տէր, իր սեփական նկարագրին յաղթող, վերին աստիճանին կարգապահ ու քաղաքավարի մարդու տպաւորութիւն էր գործում:

Ժան Օրբելէ տեսաւ, որ Ֆարնով վերկենալու ժամանակ խօսեց հրամանատարին, իր անմիջական հարեանին, որը մի հուժկու, հաստատակամ և դանդաղաշարժ զինուորական էր: Նա մի բան էր բացատրում, և միւսը՝ գլխի շարժումով հաւանութիւն էր տալիս, այն ըոպէին, երբ տեղակալը ներկայացնում էր.

—Պարոն հրամանատարը ինձ թոյլ կը տա՞յ արդեօք նը-

րան ծանօթացնել իմ ընկերը ժան, Օրերլէն, Ալլէյմի գործարանատիրոջ որդին:

—Խնդրեմ, պարոն... մի խելացի ալղասեցի... ամեն կողմ մուտք գործող...

Երկրորդ ծանօթացման ժամանակ, հարիւրապետը—մի դեռևս երիտասարդ մարդ, կարծր դիմադծերով, նուրբ դաստիարակութեամբ և ոչ պակաս հպարտ բնաւորութեամբ—Ալլէյմի գործարանատիրոջ հասցէին ուղղեց այնպէս փաղաքշական խօսքեր. «Այո՛, իսկապէս, պ. Օրերլէն յայտնի հռչակ է վայելում... շատ լուսաւորուած մտքի տէր մարդ է... ես հաճոյք եմ ունեցել նրան տեսնելու, նրա հետ խօսելու... Հմուտնաք յիշեցնել պ. Օրերլէն իմ մասին...»

Ժան իրան ստորացած զգաց երկու սպաների այդ շողոքորթութիւնից: Նա այն տպաւորութիւն էր ունենում, որ ինքը բացառիկ ուշադրութեան առարկայ է դարձել, ինքը՝ բուրժուա, ինքը՝ ալղասեցի, ինքը՝ որին, յամենայն դէպս, այդ բարձրաստիճան անձնաւորութիւնները պէտք է նկատէին, իբրև իրանցից ստորադաս անձ:

«Ինչ որ արել է իմ հայրը, մեծ նշանակութիւն ունի ուրեմն, մտածում էր նա, որպէսզի նրան այդ կերպով վարձատրեն... Ո՛չ նրա հարստութիւնը, ոչ նրա տան կենցաղավարական եղանակը, ոչ նրա խօսակցութիւնը արժանի չեն Ստրազբուրգում հապրող և ոչ մի պարտականութիւն չկատարող մարդու հռչակին:»

Հրամանատարը մի շարժումով համարեա անմիջապէս վերջ դրեց այդ նեղացուցիչ դրութեան, և ազատեց երկու երիտասարդներին, որոնք գնացին, նստան պատուհանից ամենից հեռու գանուող սեղանի առաջ, սրահի խորքում:

—Բացարձակապէս պատահմամբ է, որ հանդիպեցիք ինձ այստեղ, ասաց Ֆարնու մի այնպիսի հեգնութեամբ, ուր զգացւում էր պրոստիացի տեղակալի ամբարդաւանութիւնը... իմ զօրագունդի մարդիկը շատ քիչ անգամ են յաճախում այստեղ...

Գլխաւորաբար հետևակ զօրքի սպաներն են գալիս... Ես սովորաբար յաճախում եմ Գերմանիա: Բայց մենք, ինչպէս տեսնում էք վերադառնում ենք մի հետախուզութիւնից, և իմ հրամանատարը շատ էր շոքում... Ինձ կը ներկէր իմ սիրելի Օրերլէն, որ ձեր ետևից մարդ ուղարկեցի, ձեզ կանչելու համար...

—Ընդհակառակը դա ցոյց է տալիս ձեր բարեկամութիւնը: Ձեզ համար շատ դժուար էր բաժանուել ձեր պետերից:

—Եւ ես ցանկանում էի մեր ծանօթութեան կապերը նորից ամրապնդել ձեզ հետ... Վաղուց իվեր, Միւնիխից իվեր,

միմեանց չենք տեսել... Հազիւ դիմացի տան անկիւնից անցել էիք, որ ես ասացի սպասուէ՛նաւ. «Ի՞մ բարեկամներից մէկն անցնում է: Շտապեցէք կանչել պ. Օրբելէին»:

— Իսկապէս շատ ուրախ եմ դրա համար, Ֆարնով:

Պօսակցելով հանդերձ՝ երկու երիտասարդները միմեանց ուսումնասիրում էին հետաքրքրութեամբ երկու անձերի, որոնք աշխատում են լցնելու տարիների անծանօթը. «Ի՛նչ տեսակ կեանք է անցկացրել: Ի՞նչ է մտածում իմ մասին: Որքան վստահութիւն կարող եմ ունենալ»:

— Ինձ թւում է, շարունակեց Ֆարնով, որ նոր էք եկել այս քաղաքը:

— Ուղիղ է, փետրուարի վերջերից եմ եկել:

— Բարձր շրջաններում ինձ հաւատացրին, որ հոկտեմբերի 1-ից սկսելու էք ձեր կամաւոր զինուորութիւնը հուսարների գնդում:

— Ճիշտ է:

— Գիտէքի, Օրբելէ, որ ես պատիւն ունեցայ ձեր հօր հանդիպելու բարձր շրջաններում, անցեալ ձմեռ: Ես խնդրեցի որ ինձ ծանօթացնեն նրա հետ...

— Ներողամիտ եղէք դէպի ինձ, դեռես նոր մարդ, և շատ քիչ ծանօթ...

Պօսակցութիւնները գինետան մէջ, այդ ըրպէնում այնքան էլ տաք ու ոգետրուած չէին, և ժան նկատեց, որ զինուորականները իրանց երեսը շուտ էին տալիս դէպի ինքը, որ հրամանատարն և հարիւրապետը զննում էին ապագայ կամաւոր զինուորի ղեկավարութիւնը: Նրանք խմեցին, վերջացրին այն գինին, որ բերել էին նրանց առաջ խծուած շիշերով՝ ինչպէս Բորգոյի գինին:

— Ես ուրախ կը լինեմ ձեզ աւելի յաճախ տեսնելով, ասաց Ֆորնով ձայնը մեղմացնելով: Յոյս ունեմ որ այսուհետեւ շատ անգամներ կը պատահենք միմեանց...

— Դուք ծանօթ էք Ալէքսմի հետ:

— Այո, մենք այնտեղով յաճախ ենք անցել, զինախաղի պատճառով...

Տեղակալը ակնյայտի կերպով աշխատում էր իմանալ, թէ մինչև որ աստիճան կարող է բաց, համարձակ խօսել: Նա գտնուում էր բռնի իւրացրուած հողի վրայ, ամենօրեայ կեանքի բաղձաթիւ միջադէպեր նրան սովորեցրել էին զգոյշ լինել իր խօսքերում: Նա չէր ուզում հին փորձերը կրկնել: Նա պատրաստում էր հողը... Կարծի էր արդեօք խոստանալ նրան մի այցելութիւն: Չգիտէր դեռ ևս: Եւ այդ անստուգութիւնը, բոլորովին

հակառակ էր կորովի նկարագրին, այդ վիրաւորական նախագ-
դուշութիւնը իր հպարտութեան համար, դրդում էին նրան բար-
ձրը պահել իր գլուխը, կարծես ստիպուած լինէր շուտով ըն-
դունելու կռուի մի հրաւեր: Ժաննմանապէս իրան զգում էր ան-
հանգիստ: Այն հասարակ բանը—ընդունել իր տանը մի վաղե-
մի ընկերոջ, այժմ նրան թւում էր դժուար լուծելի մի հարց:
Անձնապէս նա ընդունելու կողմն էր: Բայց, ոչ տիկին Օրբը-
լէն, և ոչ էլ պապը չէին հանդուրժելու, անշուշտ, մինչև այժմ
խստութեամբ պահպանուած ընդհանուր կանոնի դէմ դործուող
այդ բացառութեան.—բաց չանել գերմանացիների առաջ, գոր-
ծի վերաբերեալ հասարակ ու վաղանցիկ յարաբերութիւններից
դուրս, բողոքարկու ծերունի պատգամաւորի տան դռները:
Նրանք Ֆարնովի այցելութեան հաճութիւն չպիտի տային...
Եւ սակայն ժանի համար շատ ծանր էր, Ստրազբուրգում
նուազ համբերող ցոյց տալ իրան, քան Միւնիխում, և ալգա-
սական հողի վրայ հէնց առաջին հանդիպումից վիրաւորել այն
երկտասարդ սպային, որ դալիս էր դէպի նրան և մեկնում էր
նրան իր ձեռքը: Նա աշխատեց գոնէ իր պատասխանի շեշտի
մէջ մի քիչ բարեկամութիւն, սրտաբացութիւն մտցնել:

—Իմ սիրելի Ֆարնով, մեծ հաճութեամբ մի օր քեզ տե-
սութեան կը գամ:

Գերմանացին հասկացաւ, յօնքերը կիտեց և լոնց: Անկաս-
կած, ուրիշ յալգացիներ նրանց այդ այցելութիւնն անգամ
մերժել էին: Նա Օրբըլէի մօտ այդ սխտեմատիկ և կատարեալ
հակառակութիւնը չէր գտնում... Նրա բարկութիւնը երկար
չտևեց, կամ գոնէ ցոյց չտուեց: Մեկնեց իր նուրբ ձեռքը, որի
դաստակը՝ մորթով ծածկուած պողպատի թելերի մի ծրարի
երևոյթն ունէր, և մատների ծայրով իր սուրի գլուխը շօշա-
փեց, որ իր կողքից չէր հեռացել բնաւ:

—Ես ինձ մեծապէս բաղդաւոր կը համարեմ, ասաց վեր-
ջապէս:

Հրամայեց որ մի շիշ բուրգօսնի բերեն, և, ժանի և բա-
ժակը լցնելով.

—Ումում եմ ձեր վերադարձի համար, Ալշէյմ, ասաց:

Յետոյ մի ուժով խմեց և բաժակը դրեց սեղանի վրայ:

Անկեղծօրէն ես շատ գոհ եմ ձեզ վերստին գտնելու: Ես
համարեա մենակ եմ ապրում, և դուք ծանօթ էք իմ ճաշակին:
Իմ արհեստից դուրս, որին պաշտում եմ, և որից բարձր դա-
սում եմ միմեայն Աստուած, որ նրա մեծ դատաւորն է ես սի-
րում եմ միայն որսորդութիւնը: Ես այնպէս եմ կարծում, որ
մարդ ստեղծուած է վազ տալու համար արձակ ընութեան մէջ,

հաստատելու համար իր ոյժն ու տիրապետութիւնը դադանների վրայ, երբ նա առիթը չունի նոյն անելու իր նմանների վերաբերմամբ: Դա ինձ համար մի անփոխարինելի հաճոյք է... Ի դէպ ինձ թւում է, որ պ. Օբերլէ զրկուած է որսորդութան իր իրաւունքից:

—Այո, յարեց ժան, նա հրաժարուել է համարեա ամբողջովին...

—Եթէ ձեզ հաճելի լինի անցնել ինձ մօտ, ես Հագընօյի շըրջակայքում որսալու մի տեղ եմ վարձել, որը մասամբ անտառային և մասամբ էլ դաշտային է. ես ունեմ այծեամբներ, որ ծագում են անտառից, վաղեմի, նուիրական անտառից. ունեմ նապաստակներ և փասիաններ, ինչպէս և ջրակտցորներ, երբ նրանք գաղթում են. և եթէ դուք սիրում էք լուսատուիկներին, ես նրանցից էլ ունեմ, նրանք թռչկոտում են կաղամախիների տակ և շողշողում են ինչպէս իմ հուսարների տէգերը:

Պօսակցութիւնը այս թէմայի վրայ տեղեց մի քանի ըոպէ: Յետոյ Ֆարնով դատարկեց ժանի հետ Կարօլիսի բուրգօնի շիշը, և վերցնելով ուսնոցը ծաղկեցնող սրափուշի ճիւղը գցեց գետին.

—Եթէ ինձ թոյլ կը տաք, Օբերլէ, ձեզ կը ընկերակցեմ մի քանի քայլ: Ո՞ր կողմն էք գնում:

—Համալսարանի կողմը:

—Ես էլ այդ կողմն եմ գնալու:

Երկու երիտասարդները միասին վեր կացան: Նրանք համարեա նոյն հասակն ունէին և երկուսի դէմքն էլ, թէպէտ և արտայայտութեամբ տարբեր, բայց ներշնչում էր կողով. Ոբերլէ աշխատում էր միշտ մեղմացնել իր դիմագծութեան ծանրախոհութիւնը, երբ զրգուած չէր, իսկ Ֆարնով ընդհակառակը խստացնում էր իր ամբողջ անցքի բրտութիւնը: Երիտասարդ տեղակալը իր վերնազգեստի ծայրերից քաշեց, անհետացնելու համար նրա վրայ գոյացած ծալքերը: Վերցրեց իր տափակ գըդակը, որ դրուած էր մի աթոռի վրայ և որը զարդարուած էր, ճակատից, պրուսիական գոյներ կրող կօկարդով. և առաջ անցնելով, բռնազբօսիկ, դիտաւորեալ կարծրութեամբ, կիսով չափ դէմքը շուռ տուած դէպի այն սեղանը, ուր գտնուում էին հրամանատարը ու հարիւրապետը, նրանց բարեկց մարմնի հաղիւ խոնարհուով և մի քանի անգամ: Բիչ առաջուայ յարգալից ընկերականութիւնը այժմ անհետացել էր: Երկու պետերը, իրանց սովորութեան համեմատ, քննութեան էին ենթարկում Կարօլիսի գինետնից դուրս եկող տեղակալի շարժումներն ու ձևերը: Ազնուական իրանք էլ, իրանց դասակարգի պատուին սաստիկ

նախանձախնդիր, աչքի առաջ ունենալով կատարեալ սպայի օրինազրբի բոլոր յօդուածները, հետաքրքրուով էին այն բոլորով որ կարող էր նրա վարմունքի, շարժումների բարեձևութեան կամ, իբրև ստորադաս ղինուորական, խօսքերի մէջ ընդհանուր քննադատութեան առարկայ լինել: Քննութիւնը պէտք է որ ինպաստ ծարնովի լինէր: Ձեռքի մի շարժումով, բարեկամական և հովանաւորող, հրամանատարը արձակուրդ տուեց նրան:

Հազիւ փողոց դուրս եկած:

—Հ'ը, ինչպէս, հարցրեց ծարնով, նրանց վարմունքը անքննադատելի էր, չէ:

—Այո:

—Բայց շատ թոյլ է ձեր հաստատումը: Ի սչպէս, ձեր կարծիքով նրանք բաւական փափկանկատ չէին: Եթէ դուք նրանց տեսած լինէիք ղինուորական ծառայութեան ընթացքում...

—Ընդհակառակը, նրանք չափազանց ազնիւ վարուեցին, ընդհատեց ժան: Ես օրից օր նշմարում եմ, որ իմ հայրը պէտք է շատ ստորացած լինի, որպէսզի այս աստիճան յարգանք վայելէ բարձր շրջանակներից... Եւ այդ ինձ վիրաւորում է, ծարնով:

Այս վերջինը լրջութեամբ, հայեացքով վերից վար չափեց ժանին և պատասխանեց:

—Franzosenkopf! Ճրանսիական գլուխ: Ինչ տարօրինակ նկարագիր ունի այս ժողովուրդը. չի կարողանում հաշտուել այն մտքի հետ թէ յաղթահարուել է և երբ գերմանացիները նրան ավանաներ են անում, այդ դէպքում իրան համարում է վիրաւորուած:

—Որովհետեւ այդ ավանաները ձրի չեն լինում, պատասխանեց Օքերլէ:

Բառը տհաճելի տպաւորութիւն չգործեց ծարնովի վրայ: Նա այդ խօսքի մէջ մի յարգանք նշմարեց դէպի իր ցեղի կարծր ու օգտապաշտ խառնուածքը: Երիտասարդ տեղակալը՝ պէտք է ասել նոյնպէս, որ չէր ցանկանում մտնել մի այնպիսի վիճաբանութեան մէջ, ուր գիտէր թէ իրանց բարեկամութիւնը կարող էր վտանգի ենթարկուել: Բարեկց մի կնոջ, որ գալիս էր դէպի իրանց կողմ և աչքերով հետեւեց նրան:

—Յոն Հոլցբէրգ հարիւրապետի կինն է: Միբուն է, չէ:

Յետոյ, ձախակողմում, կամուրջի միւս եզերքում, հին քաղաքի թաղերը ցոյց տալով, որ լուսաւորում էր գարնանային առաւօտի այդ խոնաւ լոյսը, աւելացրեց, որպէս թէ երկու

մտածումները բնական կերպով զօդուած լինէին իր մտքում.

—Ես սիրում եմ այդ հինաւուրց Ստրազբուրգը: Ո՛րքան աւատական բնաւորութիւն է կրում:

Գործարաններից և կոյուղիներից կեղտոտուած ջրերով գետակի վերեւ, երկար կողերով և երկար լուսամուտներով կտուրները, ամեն երանգի կարմիր գոյներով կղմինտըրների խոտորոզ ակիքը, Ստրազբուրգի ծիրանի գոյն մեղիեւ վալը, կարկատուն, ծակծկուած, կեղտոտուած, տեղ տեղ համարեա դեղին, որոշ տեղերում վարդագոյն, տարածուած ինչպէս խամրած և ճկուն մետաքսով, մի պարսկական գորգ, Մայր-եկեղեցու շուրջը: Ինքը Մայր-եկեղեցին՝ կարմիր բարից շինուած՝ եղել էր և թւում էր թէ դեռևս էր. դիտելով այդ կողմից, այն մօզելը, որից կախուած էր մնացեալի գոյնը. նա ամեն բանի զարդը, փառքը և կենտրոն էր: Մի արագիւ թևերը պարզած, լողալով օդի մէջ լայն թափահարումներով, հորիզոնական բռնած թաթերը—ինչոր աւելի երկար էր ցոյց տալիս մարմինը—իբրև դեկ գործածելով կտուցը մի քիչ բարձր պահած՝ ճախրում էր կապոյտի մէջ. նա Ստրազբուրգին, հաւատարիմ էր, ինչպէս իր ամբողջ հին ցեղը, որ պաշտպանուած, նուիրական դարձած էր նրա նման և շինում էր նոյն բները նոյն ծխնելոյզների կատարին: Ժան և Ֆարնով տեսան արագիւ, որ հակուած էր դէպի Մայր-եկեղեցու ներսը, և կոնակից նայած՝ նմանուած էր մի ուրեւ թռչունի, որ իր աղեղնաձև թևերով օդը ծեծում և անհետանում էր:

—Ահաւասիկ բնակիչներ, ասաց Ֆարնով, որոնց՝ ոչ մեր գործարանների ծուխը, ոչ հանրակառքերը, ոչ երկաթուղիները, ոչ նորաշէն պալատները, ոչ նոր ուժփմը չեն զարմացնում:

—Նրանք միշտ գերմանացի են եղել, ասաց Ժան մի ժպիտով: Արագիւնները կրել են միշտ ձեր դրօշակի գոյները. սպիտակ փոր, կարմիր կտուց, սև թևեր:

—Իսկապէս, ասաց սպան ծիծաղելով:

Քարավանների երկարութեամբ նորից սկսեց քայլել և համարեա անմիջապէս, դադարեց ծիծաղելուց:

Մի ղիտուոր քաղաքի նոր թաղերի կողմից բերում էր երկու ձիեր, կամ աւելի ձիշտ ձիերը բերում էին նրան: Զինուորը հարբած էր: Երկու թուխ ձիերի մէջտեղում, վերամբարձ ձեռքերով սանձերը բռնած, գնում էր ճօճուելով ուսով ընդհարուելով երբեմն մէկ, երբեմն միւս կենդանուն, և, որպէզի չընկնի, մերթ ձգում էր մէկի սանձից. այն ժամանակ ձին դիմադրում, կանգ էր առնում և բաժանուած միւսից:

—Այս ի՞նչ բան է մուտաց Ֆարնով մի հարբած զինուոր, և այս ժամին:

—Մի քիչ աւելի է կոնծել՝ կատակեց Օրերիլ:

Ֆարնով լռեց: Յօւքերը կիտած՝ դիտում էր զինուորի վարժուէջը. նա սպայից հազիւ տասը մետր հեռու լինէր: Այդ չափ տարածութեան վրայ, զինուոր պարտաւոր էր, համաձայն կարգապահական օրէնքի, կանգ առնել և գլուխը դարձնել դէպի մեծաւորի կողմը: Ո՛չ միայն մոռացել էր բոլոր կանոնները, և շարունակում էր տաժանելի կերպով թաւալուել երկու ձիերի մէջտեղ, այլ և, այն բոպէին՝ երբ պէտք է խաչաձև կտրէր, անցնէր Ֆարնովի առաջից, մի բան մրմռաց, անկասկած մի հայհոյանք:

Դա արդէն չափազանցութիւն էր: Ձայրոյթի մի սարսուռ ցնցեց սպայի ուսերը. նա ուղիղ դիմեց՝ դէպի զինուորը, որի ձիերը քրտնած՝ յետ յետ էին գնում: Սպայի մէջ անպատուել էր Գերմանիան:

—Կաց, գոչեց՝ Ուղիղ կանգնիր:

Ձինուորը՝ ապուշ կտրած՝ նայեց նրան, մի ճիգ գործ դրեց, և կարողացաւ անշարժ, համարեա ուղղաձիգ կանգնել:

—Անհնդ:

Ձինուորն ասաց անունը:

—Քո հաշիւը զօրանոցում կը տեսնենք, անբան-անասուն: Եւ առայժմ, պահ թէ ի՞նչի ես արժանի, համազգեստիդ պատիւը վայր գցած լինելուդ համար:

Բոլորովին ուղիղ ձգեց աջ բազուկը, և իր ձեռնոցապատ ձեռքով՝ պողպատի նման կարծր՝ մի ապտակ իջեցրեց զինուորի այտին: Արիւնը ժայթքեց բերանի անկիւնից. ուսերը դէպի ետ գնացին և բազուկները ձգուեցին, կարծես կոխամարտ մղելու համար: Ձինուորը կատաղի փորձութիւնն ունեցաւ դիմադարձելու: Ժան հարբածի աչքերը տեսաւ, որոնք ցաւից և ցասումից շուռ եկան իրանց ակնակապիճների մէջ: Յետոյ դէպի գետինը խոնարհուեցին, սպայի զօրութեան սարսափեցուցիչ ու տարտամ յիշողութեամբը զսպուած:

—Օ՛հ, քայլիր, այժմ, գոչեց Ֆարնով:

Եւ հչ մի բառ:

Նա կանգնել էր քարափի մէջտեղում, ուղղաձիգ, երկար կօշիկներ հագած, աւելի մեծ գլխով քան իր զորն, արեգակով ողողուած, հրացայտ աչքերով, կոպերի ներքին և շրթուքների անկիւնը զայրոյթից փոսացած և վերջապէս այնպիսի երևոյթով, որը պէտք է անպատճառ նշմարած լինէին նրանք՝ որ «հակալրելի» մակդիրը տուել էին:

Այն բերանաբաց հետաքրքիրները՝ որ վազել եկել էին

հանդիսատես լինելու համար այդ տեսարանին, և շրջանակ էին կազմել, սպայի մի հրամանովը ցրուեցին, և ճանապարհ տուին ղինուորին, որ աշխատում էր, առանց սանձերը այս կամ այն կողմ քաշելու հեռանալ: Եւ յետոյ, որովհետեւ հետաքրքիրներից ոմանք չէին ցրուել, և յամառում էին կանգնել լուռ և կամ քթի տակից իրանց կարծիքը մրմուռով, Ֆարնով նրանց յաջորդաբար վերից վար չափչփեց հալեացքով, թեւերը կրծքին խաչաձևած և կրունկներին վրայ շուռ դալով: Ամենից առաջ կծիկը դրաւ բանկի փոքրահասակ ծառայողը, ակնոցը ուղղելով, յետոյ կաթնավաճառ կինը պղնձեայ ամանը ձեռքին, յետոյ ժոտակայ խանութից եկած մաագործը, յետոյ երկու նաւաւարները, որոնք աշխատում էին իրանց անտարբեր ցոյց տալ, թէպէտեւ երկուսի այտերն էլ արեւնակալել էին վրդովմունքից, յետոյ փողոցի չարաճճի երեխաները, որ ցանկութիւն էին զգացել լաց լինելու, բայց այժմ բոթում էին միմեանց արմուկը և փախչում էին քահ քահ ծիծաղելով: Սպան այն ժամանակ մօտեցաւ իր ուղեկցին, կանգնած ձախակողմում ջրանցքի մօտ:

— Ինձ թուում է, որ դուք մի փոքր չափազանցեցիք, ասաց Օբերլէ. ինչ որ արեք քիչ առաջ արգելուած է Կայսեր բացարձակ հրամանով: Մի գուցէ ձեր գլխին պատմութիւններ ստեղծէք...

— Այդ անբան-անասունները զսպելու միակ միջոցը այդ է, պատասխանեց Ֆարնով աչքերը դեռեւ շանթարձակ: Եւ յետոյ հաւատացած եղէք, որ նա արդէն հատուցած կը լինի իմ ապտակը ձիերին, և վաղը, ամեն ինչ մոռացած:

Երկու երիտասարդները կողք կողքի քայլեցին մինչև համալսարանի պարտէզը, առանց միմեանց հետ խօսելու, քիչ առաջուայ դէպքի մասին խորհրդածելով: Ֆարնով հանել էր իր ձեռնոցները և մի զոյգ նոր ձեռնոցներ էր դնում, և այդ հաւանականաբար նրա համար, որ միւսները արատաւորուել էին ղինուորի այտի արիւնից: Վերջապէս ժանի կողմը ծռուեց և, շատ լրջօրէն, համոզմունքի ակնյայտ շեշտով՝ շարունակեց:

— Դուք շատ երիտասարդ էիք դեռեւ, երբ ձեզ հանդիպեցի, սիրելիս: Շատ հարցերի մասին մեր կարծիքները փոխադարձաբար իմանալու համար, մենք պէտք է որ միմեանց հետ մի քանի սրտագին խօսակցութիւններ ունենանք: Բայց ես զարմանում եմ, որ դուք դեռեւ չէք նշմարել, դուք, որ այնքան ժամանակ ապրել էք Գերմանիայի բոլոր գաւառներում, որ մենք ծնուած ենք աշխարհի տիրապետութեան համար և թէ

աշխարհականները քաղցրաբարոյ մարդիկ չեն, երբէք, հասկանում էք, ոչ էլ կատարեալապէս արդար մարդիկ:

Մի քանի քայլ անելուց յետոյ աւելացրեց.

— Ես շատ կը վշտանայի. եթէ ձեզ անախորժ թուայի, Օրերլէ. բայց չեմ կարող ձեզանից թաքցնել, որ ես իմ արածի համար չեմ գղջում: Իմացէք միայն, որ իմ բարկութեան խորը կարգապահութեան սէրը կայ, նուիրապետութեան սէրը, արժանապատուութիւնը՝ այն բանակին, որի մասն եմ կազմում... Դէպքը մի պատմէք ձեր տանը, առանց արդարացուցիչ պատճառները թուելու... Դա դաւաճանութիւն կը լինի մի բարեկամի դէմ... Դէ, ֆնաք բարով:

Մեկնեց ձեռքը: Նրա կապոյտ աչքերը մի ըռպէ կորցրին իրանց ամբարտաւան անտարբերութիւնը.

— Յետեութիւն, Օրերլէ: Դու հասել ես արդէն անտանհերի վարչութեան պաշտօնատունը:

IX

Հ ա ն դ ի պ ու մ ը

Ժան բաւական վաղ հասաւ Ստրազբուրգի կայարանը և նստաւ Օրերնէ տանող գնացքը. իր հեծելանիւր Օրերնէ էր թողել: Օրերնէից Ալշէյմ գնալիս, ճանապարհին, Բերնհարդսվէյլէրի մօտ, այն ժարգագետիններում, որ ոռոգում է Դակսը, մի երկրորդ արագիլ նշմարեց, որը անշարժ կանգնել էր մի ոտի վրայ:

Հէնց այդ էլ եղաւ այն առաջին խօսքը, որ ասաց Լիւսիէնի, որին պատահեց պարկի ծառերի շուաքի տակ: Քթանէ մի մոխրագոյն շրջագգեստ հագած, նա կարդում էր: Նրա իմաստուն աչքերը ժպտազին բարձրացան կարդացած էջից, երբ հեծելանուի խշրտոցը լսեց աւազի վրայ: Ժան վայր ցատկեց. Լիւսիէն նրան համբուրեց և ասաց.

— Սիրելիս, քո բացակայութիւնը ինձ համար չափազանց զգալի է դառնում: Ա՛յ, չար սատանայ, լինչ ես անում անդադար ճանապարհորդելով:

— Դիւտեր, սիրելի քոյրս: Նախ երկու արագիլ տեսայ, որոնք նստարնների նման ճշտապահ՝ ճիշտ ժամանակին, ապրիլ 23-ին եկել էին:

Կարմիր շրթների պոստոմը ցոյց տուեց, որ լուրը Լիւսիէնին այնքան էլ հետաքրքրելու բնաւորութիւն չունէր:

— Յետոյ:

—Ես երեք ժամ ֆնացի անտառային վարչութեան գրասենեակում, և իմացայ...

—Այդ բոլորը կասես հօրս, ընդհատեց Լիւսիէն: Ես այնքան անտառ և փայտ եմ տեսնում, այստեղ, իմ շուրջը, որ բոլորովին ցանկութիւն չունեմ միտքս զբաղեցնելու այդ տեսակ հարցերով: Պատմիր ինձ Ստրագրուրգի մասին, տեսած արդուզարդերից մէկի, և կամ բարձր դասակարգից մի որևէ անհատի հետ ունեցած խօսակցութեանդ մասին:

—Լնւ ասացիր, պատասխանեց ժան. ես հանդիպեցի մէկին:

—Ու՞մ, հետաքրքիր անձ է:

—Այո, Միւնխիսի իմ հին ծանօթներէից մէկին. հուսարական գնդի մի տեղակալի:

—Պ. դը Ֆարնուվիւն:

—Այո, Ֆարնուվին, Հոննոսի հուսարական 9-րդ գնդի տեղակալ Լիւիէյմ ֆոն Ֆարնուվին: Ի՞նչ պատահեց քեզ:

Հասել էին ծառուղու մէջտեղը. իրանց քամակում բարձրանում էր թփերի մի խիտ պուրակ: Լիւսիէն՝ ինչպէս միշտ, համարձակ ու գրգռիչ, թեւերը խաչածնեց և, ձայնը մեղմացնելով ասաց.

—Ի՞նչ պատահեց ինձ, նա ինձ սիրում է:

—Նա:

—Ես էլ նրան:

Ժան քրոջից մի քայլ հեռացաւ նրան լաւ դիտելու համար:

—Այդ անկարելի է:

—Ի՞նչու համար:

—Բայց, Լիւսիէն, չէ՞ որ նա գերմանացի է, պրուսիացի, սպան:

Մի բոսիէ լուռութիւն տիրեց. հարուածը հասցրուած էր: Ժան բոլորովին գունաթափուեց: Շարունակեց.

—Դու լաւ գիտես, որ նա բողոքական է նոյնպէս:

Լիւսիէն գիրքը նետեց նստարանի վրայ, և գլուխը բարձր բռնած, եղբորը հակաճառութեան պատճառով բոլորովին գրգռուած.

—Կարծում ես որ ես չեմ մտածել այդ բոլորի մասին: Ես գիտեմ այն ամեն առարկութիւնները, որ կարելի է անել: Ես գիտեմ, որ Ալզասի բնակիչները, մեզ շրջապատող աններող դամիտ և անձկամիտ աղգաբնակութիւնը իր բերանի կապանքները պիտի արձակէ: Այո, դրանք պիտի աղաղակեն, ինձ պիտի դատապարտեն, իմ վրայ պիտի խղճան, պիտի աշխա-

տեհն ինձ յետ կանգնեցնել իմ մտադրութիւնից, և դու ինքդ առաջինը՝ արդէն սկսում ես: Բայց ես քեզ նախապէս ասեմ, որ աւելորդ եմ պատճառաբանութիւնները, բոլոր պատճառաբանութիւնները... Ես նրան սիրում եմ: Այդ բանը նոր չէ լի- նելու. եղած կատարուած է արդէն: Եւ ես մի ցանկութիւն միայն ունեմ. իմանալ թէ դու չ'մ կողմը պիտի բռնես, թէ ինձ դէմ պիտի լինես: Որովհետեւ իմ վճիռը, բարեկամս, անփոփոխելի է:

—Ա՛հ, Աստուած իմ, Աստուած իմ, բացազանչեց ժան ձեռքերով դէմքը ծածկելով:

—Ես չէի կարծում, որ այդ քեզ մեծ վիրտ պիտի պատ- ճառէր: Ես չեմ հասկանում: Արդեօք դժւ էլ նրանց նման ան- միտ ատելութեամբ լեցումած ես դէպի գերմանացիները: Ասան: Ես զսպում եմ իմ յուզմունքը, որպէսզի քեզ հետ խօսեմ: Զխօ- սեմ, ասան: Օ՛հ խօսիր: Դու ինձանից աւելի գունաթափ ես եղել, ինձանից, որ միակ խնդրի առարկան եմ այս գործում: Նա բռնեց նրա ձեռքերից և բաց արեց դէմքը: Եւ ժանը նրան նայեց մի ըսպէ տարօրինակ երևոյթով, երևոյթովը այն մարդկանց, որոնց հայեացքը մտածումից միանգամայն զուրկ է: Յետոյ ասաց.

—Դու սխալում ես. մենք երկուսս էլ խնդրի առարկայ ենք, Լիւսիէն:

—Ինչո՞ւ համար:

—Եւ մէկս միւսի դէմ: Որովհետեւ ես էլ մէկին սիրում եմ. սիրում եմ Օդիլ Բաստիանին:

Լիւսիէն սարսափահար եղաւ Օդիլ անունի արտասա- նութիւնից, և միաժամանակ յուզուեց, որովհետեւ հարցը վերաբերում էր նոյնպէս սիրոյ և եղբայրը նրան արել էր պարզապէս մի գաղտնի խոստովանութիւն: Նրա ամ- րողջ զայրոյթը յանկարծ անհետացաւ: Լիւսիէն գլուխը դցեց եղբոր ուսի վրայ: Նրա խարտեաշ, երգեմն կարմրին տու- ւող մազերի հանգրէճները ուռեցին և փքուեցին ժանի պա- րանոցի վրայ: Նա մրմնջեց.

—Իմ խեղճ ժան... ճակատագիրը հալածում է մեզ... Օդիլ Բաստիան և դը Ֆարնով... անա սէրեր, որոնք բացար- ճակապէս հակասում են միմեանց... Ա՛հ, իմ խեղճ, իմ սիրելի եղբայր, ընտանեկան դրաման մեր միջոցով մշտնջենաւորւում է...

Ուղղուեց, կարծելով լսել քայլերի շշուկ, և մտնելով իր եղ- բորը թևը, ջղայնօրէն շարունակեց.

—Մենք չենք կարող խօսակցել այստեղ... Պէտք է սա-

կայն որ մենք միմեանց յայտնէինք ոչ թէ անուններ, այլ շատ ուրիշ բաներ... Եթէ յանկարծ հայրս վրայ հասնէր, կամ թէ ոչ մայրիկը, որ աշխատում է սրահում, չեմ իմանում ի՞նչ անվերջ ու անվախճան գորգի վրայ... Ա՛հ, բարեկամս, երբ մտածում եմ, որ մի քանի քայլ միայն հեռու նրանից, մենք փոխանակում ենք այս կարգի գաղտնիքներ և նա ոչինչ չի կասկածում... Բայց նախ մենք...

Մի ըոպէ մտածեց վերադառնալ տուն, Ժանի հետ բարձրանալ իր սենեակը: Բայց աւելի ապահով ապաստան գտնելով.

— Գնանք դաշտերը. այնտեղ ոչ ոք չի խանգարիլ մեզ:

Թե թևի տուած, շտապ քայլելով, մեղմաձայն և կարճ նախադասութիւններով վանդակապատ դռնից դուրս եկան, գնացին բաւական առաջ, և, ճանապարհի աջ կողմից, որ շրջակայ հողերից աւելի բարձր էր, իջան մի զառկվայրից, որի ուրոշ գիծը ձգւում էր, նորածիլ հասկերի միջից, որքան մարդկային աչքը կարող էր որոշել: Նրանցից իւրաքանչիւրը, զարմանքի, ճնշումի, իսկական ցաւի առաջին ըոպէից յետոյ, ինքնամփոփուել էր:

— Գուցէ սխալ ենք գործում միմեանց վրդովելով, ասաց Լիւսիէն մտնելով զառկվայրի արահետը: Ի՞նչից ենք իմանում, որ մեր ամուսնութեան երկու ծրագիրները անհաշտ են:

— Այո. Օգիլ Բաստիանի մայրը երբէք չպիտի համաձայնուի, որ իր աղջիկը մի զերմանացի սպայի հարսը դառնայ: Ի՞նչից ես իմանում, որ այդ սպան նախամեծար չպիտի համարէր մերինից նուազ յետագէմ մի ընտանիք մտնել, ասաց Լիւսէն վիրաւորուած: Քո ծրագիրը կարող է վնասել և՛ իմին:

— Ներողութիւն, ես ճանաչում եմ Ֆարնովին. նա ոչ մի նկատողութեան առաջ կանգ չի առնի:

— Իսկապէս ես էլ այդպէս եմ հաւատացած, բացառանչեց երիտասարդ աղջիկը, որի դէմքը հպարտութիւնից կարմրեց:

— Նա այն մարդկանցից է, որոնք երբէք չեն սխալւում:

— Այո:

— Դու մաս ես կազմում նրա փառասիրութիւններին:

— Շատ ուրախ եմ:

— Ուրեմն անհանգիստ մի՛ լինիլ. նա չի վարանիլ երբէք... խղճահարութիւնները պէտք է սպասել Բաստիաններից, որոնք շատ նախանձախնդիր են պատուի հարցերում...

— Ա՛հ եթէ Ֆարնով լսէր, ասաց Լիւսիէն, իր եղբօր թեւ բաց թողնելով, նա կը մենամարտէր քեզ հետ:

— Ի՞նչ կարող էր ապացուցանել դրանով:

—Այն՝ որ նա վերաւորանք է զգացել այդ նախատինքից, ինչպէս ինքս եմ զգում, ժան: Որովհետեւ պ. դը Ֆարնովը իր պատուին նախանձախնդիր մարդ է:

—Այո. իր եղանակով, որը մերը չէ:

—Շատ ազնիւ, շատ արի եղանակով:

—Աւելի շատ աւատական ձևով, սիրելիս, այդ է նրանց աղտուականութեան հիմքը... Նրանք դեռևս ժամանակ չեն ունեցել իսկական աղտուականութիւնը ճանաչելու... Բայց այնուամենայնիւ ինձ համար այդ բոլորը միևնոյն է: Ես տրամադիր չեմ վիճելու... Ես Հափազանց եմ տառապում... Ինչ որ կարող եմ ասել սակայն, այն է՝ որ պիտի մերժեն իմ խնդրանքը. ես այդ գուշակում եմ, դրա մասին վստահ եմ. անհիշ որ պ. դը Ֆարնով Հպիտի հասկանայ, կամ թէ ոչ, եթէ նոյնիսկ հասկանար, նա յետ չէր կանգնի երբեք իր մտադրութիւնից, նա չէր մտածի երբեք իրան զոհել... Սրանով ես չեմ ուզում Ֆարնովին զրպարտել, վերաւորել. ես պարզապէս բնորոշում եմ նրան:

Նրանք քայլում էին, ողողուած մի գաղջլոյսով, որի քաղցրութիւնը չէին ճաշակում, քայլում էին դեռաբոյս հունձքերի երկար թմբերի արանքից, որ իզուր ժպտում էին իրանց շուրջը: Դաշտում աշխատում էին մի քանի մշակներ, որոնք՝ տեսնելով նրանց կողք կողքի անցնելն ու ման գալը, նախանձում էին նրանց դրութեան: Լիւսիէն չէր կարող ուրանալ, որ իր եղբոր նախազգացումները իրաւացի, ճիշտ էին: Այո, պէտք է որ այդպէս լինէր. նա ճանաչում էր անձամբ և պ. դը Ֆարնովին և Բաստիաններին: Եթէ անձնական շահու հարցը չլինէր, նա ուրիշ դէպքում կը խղճար իր եղբորը, բայց անձնական օգուտը աւելի բարձր էր խօսում նրա մէջ, քան կարեկցութեան զգացումը: Նա ինչ որ շփոթ հրճուանք զգաց, երբ ժանի երկիւղների խոստովանութիւնը լսեց: Երբ նրա անհանգստութիւնը նշմարեց իրան քաջալերուած զգաց իր անվեհանձնութեան մէջ: Եւ անկարող լինելով նրան խղճալու, գոնէ աւելի մօտեցաւ նրան և խօսեց իր մասին:

—Եթէ մենք աւելի երկար ժամանակ միասին ապրած լինէինք, ժան, դու ճանաչած կը լինէիր ամուսնութեան մասին ունեցած իմ գաղափարները, և այսօր ես քեզ նուազ զարմացում կը պատճառէի... Ես վճռել եմ ամուսնանալ միայն շատ հարուստ անձի հետ: Ես չեմ ուզում մտահոգութիւններ ունենալ իմ յաջորդ օրուայ ապրուստի մասին: Ես ուզում եմ վստահ լինել, և տիրապետել...

—Ձեր պահանջած պայմանը իրագործուած է, ասաց ժան

դառնութեամբ: Ֆարնով ընդարձակ հողեր ունի Միլէզիայում: Եւ տեղակալ է նոյնպէս հռենոսեան հուսարնների 9-րդ զնդի: — Ի՞նչ ես ուզում ասել դրանով:

— Այն, որ նա սպայ է մի այնպիսի բանակի, որի դէմ քո հայրը պատերազմեց, քո մօրեղբայրը պատերազմեց, ինչպէս և քո բոլոր ազգականները պատերազմեցին, բոլոր նրանք՝ որ զէնք կրելու տարիք ունէին:

— Անկասկած... բայց, բարեկամս, ես ինքս կը ցանկանայի ամուսնանալ մի արզասցու հետ: Գուցէ և ես ցանկացել եմ, առանց ոչինչ յայտնելու... Բայց ես չգտայ իմ սրտի սիրածը: Համարեա այն բոլոր երիտասարդները, որ անուան, հարստութեան, ազդեցութեան տէր էին, անցել էին Ֆրանսեայի կողմը... Այսինքն հեռացել էին Ալզասից պատերազմից յետոյ... Սա կոչուեց հայրենասիրութիւն... Բառերը, ուղիղն առած՝ ամեն տեսակ գործածութեան ծառայում են... Ո՛վքեր մնացին: Դու կարող ես շատ հեշտութեամբ հաշուել արզասական ծագում ունեցող, հարուստ ընտանիքից երիտասարդները, որոնք կարող էին յաւակնել ամուսնանալու Լիւսիէն Օբերլէի հետ...

Ոգևորուած շարունակեց.

Բայց նրանք իմ ձեռքը չինդրեցին. և դրանք չպիտի էլ խնդրեն, սիրելիս: Ահա ինչ որ դու չես հասկացել գուցէ: Նրանք իրանց ազգականների հետ մեղանից հեռու փախան, որովհետեւ իմ հայրը ընդունում էր գերմանական տիրապետութիւնը: Նրանք բոլորի ենթարկեցին մեր ընտանիքը: Ես, յիշեալ պատճառներով՝ այնպիսի հարսնացու էի, որին չէր կարելի ամուսնութեան խնդրել: Նրանց անհամբերողութիւնը, կեանքի մասին ունեցած անձուկ յղացումը ինձ դատապարտեց: Ինձ անուանում են «գեղանի Լիւսիէն Օբերլէ», բայց բոլոր նրանք, որ ինձ դիտում են հաճոյքով և բարևում են կեղծուած յարգանքով, ո՛չ մէկը դրանցից չպիտի համարձակուէր արհամարհել իր շրջապատի կարծիքը և ինձ դարձնել իր կինը: Ուրեմն դու իրաւունք չունես ինձ մեղադրելու, քանի որ ինձ ընտրութեան առաւելութիւնը չէ տրուած: Դրութիւնն այնպէս է, որ կամայ ակամայ ես չպիտի կարողանամ մի արզասցու կինը լինել... Միթէ՞ ես եմ մեղաւոր... Հաւատացնում եմ քեզ, ես շատ լաւ գիտէի թէ ի՞նչ էի անում, երբ ընդունեցի պ. դը Ֆարնովին:

(Կը շարունակուի)